

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

1982 ANAYASASI'NDA SİYASİ HAKLAR VE ÖDEVLER

UMNIYAH ASGHAR YOUSIF

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. FARUK BİLİR

KONYA -2016

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	: UMNIYAH ASGHAR YOUSIF
	Numarası	: 144234002003
	Anabilim Dalı	: Kamu Hukuku
	Bilim Dalı	:
	Programı	: Tezli Yüksek Lisans
Tezin Adı: 1982 Anayasası'nda Siyasi Haklar ve Ödevler		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin İmzası

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı UMMİYAH ASGHAR YOUSIF

Numarası 144234002003

Ana Bilim / Bilim Dalı Kamu Hukuku

Programı Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐

Tez Danışmanı PROF. DR. FARUK BİLİR

Tezin Adı 1982 ANAYASASI'NDA SİYASİ HAKLAR VE ÖDEVLER

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan 1982 ANAYASASI'NDA SİYASİ HAKLAR VE ÖDEVLER başlıklı bu çalışma ...2.../1.../2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr.
Yrd. Doç. Dr.
Doç. Dr.

Faruk BİLİR
Muat AKSAK
Nurcan KÖRÜNÇÜ

Doç. Dr. Ümit Süleyman ÜSTÜN
S.Ü. Hukuk Fakültesi
Dekan Yardımcısı

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı UMNIYAH ASGHAR
YOUSIF

Numarası 144234002003

Ana Bilim / Bilim Dalı KAMU HUKUKU

Programı Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐

Tez Danışmanı PROF.DR. FARUK BİLİR

Tezin Adı 1982 ANAYASASINDA SİYASİ
HAKLAR VE ÖDEVLER

ÖZET

İnsan hakları kavramı kişilerin doğuştan sahip oldukları vazgeçilmez, devredilmez ve herkes tarafından uyulması, saygı gösterilmesi gereken temel hak ve hürriyetlerin tamamı için kullanılan genel bir ifadedir. İnsan hakları çeşitli haklardan oluşan bir katalog olarak da düşünülebilir. Bu katalogun özeti, insanların eşit, hür ve onurlu yaşama hakkı olarak ifade edilebilir. İnsan hakları ile ilgili düzenlemeler başta uluslararası sözleşmeler olmak üzere ülkelerin anayasaları ve alt hukuki normlarında görülmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilip yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si veya Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanıp yayımlanan İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, insan haklarıyla ilgili en temel uluslararası düzenlemelerdir. İnsan hakları, anayasal metinlerde somutlaştığı anda temel haklar haline gelmektedir. Yani, insan hakları mevzuatlarda ya da yargı kararlarında tanındığı zaman temel hak niteliğini kazanmaktadır. Bu sebeple doktrinde insan hakları kavramı, "temel haklar" veya daha kapsamlı bir ifade ile "temel hak ve hürriyetler" kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı UMNIYAH ASGHAR YOUSIF

Numarası 144234002003

Ana Bilim / Bilim Dalı KAMU HUKUKU

Programı Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐

Tez Danışmanı PROF.DR. FARUK BİLİR

Tezin İngilizce Adı POLİTİCAL RIGHTS AND
DUTIES IN 1982 CONSTITUTION

SUMMARY

The concept of human rights is a general expression that is innate, indispensable, untransferable, and universally accepted standard for all fundamental rights and freedoms that must be respected and respected by all. Human rights can also be considered as a catalog of various rights. This catalog summarized can be expressed as the right of people to live equal, free and honorable lives. Regulations on human rights are seen in the constitutional and sub-legal norms of the countries, especially the international conventions. For example, the Universal Declaration of Human Rights, adopted and published by the General Assembly of the United Nations, or the European Convention on Human Rights, published and published by the European Commission, are the most fundamental international human rights regulations. Human rights become fundamental rights embodied in constitutional texts at the time. So, when the human rights recognized in legislation or judicial decisions has become the fundamental rights character. For this reason, the concept of human rights in the doctrine of "fundamental rights" or more on a comprehensive statement "t to rights and freedoms" are used as synonymous with the concept.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	
ABSTRACT	
KISALTMALAR CETVELİ	
İÇİNDEKİLER	
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM- 1. Genel Olarak Temel Haklar Ve Hürriyetler

1.1. İnsan Hakları Kavramı ve Önemi	4
1.1.1. Hak ve Hürriyet Kavramları	4
1.1.2. İnsan Hakları Kavramı ve Önemi	5
1.2. Temel Hak ve Hürriyetler	6
1.2.1. Temel Hak ve Hürriyetlerin Ortaya Çıkması ve Tarihsel Gelişimi	6
1.2.2. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması	9
1.2.2.1. Klasik Sınıflandırma	9
1.2.2.1.1. Negatif Statü Hakları	9
1.2.2.1.2. Pozitif Statü Hakları	10
1.2.2.1.3. Aktif Statü Hakları	10

1.2.2.2. Kuşak Sınıflandırması	11
1.2.2.2.1. Birinci Kuşak Haklar	11
1.2.2.2.2. İkinci Kuşak Haklar	12
1.2.2.2.3. Üçüncü Kuşak Haklar	12
1.2.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması	13
1.2.3.1. Genel Olarak	13
1.2.3.2. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılmasının Şartları	16
1.2.3.2.1. Sınırlama Kanunla Yapılmalıdır	16
1.2.3.2.2. Sınırlama Anayasanın İlgili Maddelerinde Belirtilen Sebeplere Dayanmalıdır	17
1.2.3.2.3. Sınırlama Anayasanın Sözüne ve Ruhuna Uygun Olmalıdır	18
1.2.3.2.4. Sınırlama Demokratik Toplum Düzeninin Gereklerine Uygun Olmalıdır	20
1.2.3.2.5. Sınırlama Laik Cumhuriyetin Gereklerine Aykırı Olmamalıdır	21
1.2.3.2.6. Sınırlama Temel Hak ve Hürriyetlerin Özlerine Dokunmamalıdır	22
1.2.3.2.7. Sınırlamada Ölçülülük İlkesine Uyulmalıdır	23
1.2.4. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması	24
1.2.5. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanımının Durdurulması	26

1.2.6. Temel Hak ve Hürriyetlerin Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Korunması	28
1.2.6.1. Ulusal Düzeyde Koruma.....	28
1.2.6.1.1. Yasama Organına Karşı Koruma	28
1.2.6.1.2. Yürütme Organına Karşı Koruma.....	29
1.2.6.1.3. Diğer Kişilere Karşı Koruma	29
1.2.6.2. Uluslararası Düzeyde Koruma.....	30
1.2.6.2.1. Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması	31
1.2.6.2.2. Avrupa Konseyi Çerçevesinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması	33

İKİNCİ BÖLÜM- 2. 1982 Anayasası'nda Siyasi Haklar ve Ödevler

2.1. Genel Olarak.....	35
2.2. Kişinin Hakları ve Ödevleri.....	35
2.3. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler	37
2.4. Siyasi Haklar ve Ödevler.....	38
2.4.1. Türk Vatandaşlığı	38
2.4.2. Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları	40
2.4.2.1. Seçme Hakkı ve Seçilme Hakkı	40
2.4.2.2. Seçimlere İlişkin Anayasal İlkeler.....	43

2.4.2.2.1. Eşitlik İlkesi	44
2.4.2.2.2. Genellik İlkesi	44
2.4.2.2.3. Gizlilik İlkesi	45
2.4.2.2.4. Serbestlik İlkesi	45
2.4.2.2.5. Tek Dereceli Seçim	45
2.4.2.2.6. Yargı Denetimi ve Gözetimi	46
2.4.3. Siyasi Parti Faaliyetleri	46
2.4.3.1. Genel Olarak	46
2.4.3.2. Siyasi Partilerin Kurulması ve Siyasi Parti Üyeliği	47
2.4.3.3. Siyasi Partilerin Gelirleri ve Mali Denetimi	49
2.4.3.4. Siyasi Partilere Getirilen Yasaklamalar	50
2.4.3.5. Siyasi Partilerin Kapatılması ve Devlet Yardımından Yoksun Bırakılması	51
2.4.4. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	53
2.4.5. Mal Bildiriminde Bulunma	55
2.4.6. Vatan Hizmeti	56
2.4.7. Vergi Ödevi	56
2.4.7.1. Genel Olarak	56
2.4.7.2. 1982 Anayasasına Göre Vergilendirme İlkeleri	57

2.4.7.2.1. Kanunilik İlkesi.....	57
2.4.7.2.2. Genellik İlkesi	58
2.4.7.2.3. Eşitlik İlkesi	58
2.4.7.2.4. Ölçülülük İlkesi.....	59
2.4.8. Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı	59
2.4.8.1. Dilekçe Hakkı	59
2.4.8.2. Bilgi Edinme Hakkı	60
2.4.8.3. Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı.....	61
SONUÇ.....	63
KAYNAKÇA	65

GİRİŞ

“İnsan hakları” kavramı, kişilerin doğuştan sahip oldukları, vazgeçilmez, devredilmez ve herkes tarafından uyulması, saygı gösterilmesi gereken temel hak ve hürriyetlerin tamamı için kullanılan genel bir ifadedir. İnsan hakları çeşitli haklardan oluşan bir katalog olarak da düşünülebilir. Bu katalogun özeti, insanların eşit, hür ve onurlu yaşama hakkı olarak ifade edilebilir. İnsan hakları ile ilgili düzenlemeler başta uluslararası sözleşmeler olmak üzere ülkelerin anayasaları ve alt hukuki normlarında görülmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilip yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi veya Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanıp yayımlanan İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, insan haklarıyla ilgili en temel uluslararası düzenlemelerdir. İnsan hakları, anayasal metinlerde somutlaştığı anda temel haklar haline gelmektedir. Yani, insan hakları mevzuatlarda ya da yargı kararlarında tanındığı zaman temel hak niteliğini kazanmaktadır. Bu sebeple doktrinde insan hakları kavramı, “temel haklar” veya daha kapsamlı bir ifade ile “temel hak ve hürriyetler” kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Temel hak ve hürriyetler, sistematik bir çerçevede sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bunlardan birisi her bir hakkın ortaya çıktığı zamana göre yapılan “kuşak sınıflandırması”dır. Bu kapsamda 18’inci yüzyılda Amerikan ve Fransız ihtilallerıyla ortaya çıkan medeni ve siyasi haklar birinci kuşak hakları oluşturmaktadır. Yaşam hakkı, vatandaşlık hakkı, işkence ve kölelik yasağı gibi haklar bu kuşakta yer almaktadır. Ardından ikinci kuşak haklar olarak adlandırılan ve Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya konan ancak uygulanması büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraya bırakılan sosyal, kültürel ve ekonomik haklar gelmektedir. Tarihsel olarak 20’inci yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve gelişimini halen devam ettiren üçüncü kuşak haklar ise çevre hakkı, barış hakkı, insanlığın ortak mirasının korunması gibi haklardan oluşup “dayanışma hakları” olarak da adlandırılmaktadır.

Temel hak ve hürriyetlerin bir başka sınıflandırılmasını ise Alman hukukçu George Jellinek yapmıştır. Klasik sınıflandırma olarak bilinen bu ayrımда; temel hak ve hürriyetler konularına ve korudukları değerlere göre farklı kategorilere

ayrılmaktadır. Buna göre; kişinin özel alanının sınırlarını çizen ve devlet tarafından dokunulamayacak, aşılamayacak ve korunması gereken hak ve hürriyetler “negatif statü hakları” olarak ayrılmaktadır. Kişilere devlete hizmet etme, katkı sağlama ve yardım etme gibi olumlu bir davranış isteme imkânı tanıyan haklara “pozitif statü hakları”; kişilerin üzerinde yaşadıkları ülkenin yönetimine katılmasını sağlayan haklara da “aktif statü hakları” denilmektedir.

1982 Anayasasında da “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı 2’inci kısım George Jellinek’in ayrımındaki gibi klasik sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Buna göre, 17-40’ıncı maddeler kişi hakları ve ödevleri (negatif statü hakları), 41-65’inci maddeler sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler (pozitif statü hakları), 66-74’üncü maddeler siyasi haklar ve ödevler (aktif statü hakları).

Bizim çalışmamızın konusu 1982 Anayasasında 66-74’üncü maddeler arasında düzenlenen siyasi haklar ve ödevlerdir. Ancak biz çalışmamızı iki ayrı bölüme ayırıp, asıl konumuzu yani 1982 Anayasasında düzenlenen siyasi hak ve ödevleri çalışmamızın ikinci bölümünde inceleyeceğiz. İlk bölümde ise öncelikle hak ve hürriyet kavramlarını açıklayacağız. Zira çalışma boyunca kullanacağımız bu kavramlar, gündelik hayatta genellikle birbirleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak teknik olarak bu iki kavram arasında anlam farklılıkları bulunmaktadır. Bu kavramları açıkladıktan sonra insan haklarının tarihsel gelişimi üzerinde duracağız. Ardından insan haklarının, yani kişi temel hak ve hürriyetlerinin iki ayrı sınıflandırılmasını ele alacağız: Klasik sınıflandırma ve kuşak sınıflandırması. Bu genel bilgilerin ardından, 1982 Anayasasında temel hak ve hürriyetlerle ilgili “genel hükümler” başlıklı bölümde düzenlenen temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması, kötüye kullanılmaması ve durdurulması konularını ele alacağız. Çalışmanın bu bölümünde doktrindeki farklı düşünceler ve konuyla ilgili Türk Anayasa Mahkemesi kararlarına da yer vereceğiz. Birinci bölümün son kısmında temel hak ve hürriyetlerin ulusal ve uluslararası düzeyde korunmasını inceleyeceğiz. Bu başlık altında, temel hak ve hürriyetlerin ulusal düzeyde yasama ve yürütme organına karşı korunmasını açıkladıktan sonra; uluslararası düzeyde temel

hak ve hürriyetlerin korunması için imzalanan antlaşmalar ve bu antlaşmalar kapsamında oluşturulan mekanizmaları ele alacağız.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1982 Anayasasında yer alan siyasi hak ve ödevleri inceleyeceğimizi daha önce de söylemiştik. Ancak ikinci bölümde bu konuyu ele almadan evvel 1982 Anayasasında düzenlenen kişi hakları ve ödevleri (negatif statü hakları) ile sosyal ve ekonomik haklar ve ödevleri (pozitif statü hakları) genel hatlarıyla açıklamanın daha faydalı olacağız kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK TEMEL HAKLAR VE HÜRRİYETLER

1.1. İnsan Hakları Kavramı ve Önemi

1.1.1. Hak ve Hürriyet Kavramları

Hak ve hürriyet (özgürlük) kavramları genellikle birbirlerinin yerine ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak bu iki kavram farklı anlamlar taşır. Bunun başlıca nedeni, hak ve hürriyet kavramlarının tarihsel süreç içinde değişik anlamlar alması ve gerçek içeriğini ancak çağımızda kazanabilmesidir (Sencer, 1992: 3).

Hak, hukuk kurallarına dayanır. Hukuk kurallarını da devlet koyar (Mumcu ve Küzeci, 2012: 18). Günümüzdeki anlamıyla hak, hürriyeti de kapsayan geniş anlamla bir kavramdır. Hak kavramının, başta hürriyet olmak üzere üç farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlar: Hürriyet, yasaklar ve yararlanma istemidir (Sencer, 1992: 3). Doktrinde genel kabul gören hak tanımı şöyledir: *“Hukuken korunan ve yararlanması sahibinin iradesine bağlı bulunan menfaatler”* (Deryal, 2008: 153).

Hürriyet kavramının tanımını yapmak ise daha zahmetli bir iştir. İnsanın, hürriyetle ilgili araştırmasının tarihine bakıldığında ortaya çıkan düşüncelerin insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. İnsan, dış tesirlerin geleceğini belirlemek hususunda bir etkisinin olup olmadığı veya “kendi kaderini tayin hususunda serbest olup olmadığı” sorusuna cevap aramıştır (Güriz, 1965-1966: 635).

Sözlük anlamıyla hürriyet, *“bağlı olmama; dışarıdan etkilenmemiş olma; engellenmemiş olma; zorlanmamış olma”* durumunu ifade eder. Daha geniş ve hukuki bir anlatımla, *“her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi istencine,*

kendi yasasına, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi” olarak da bir anlam taşımaktadır (Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük)¹.

Şeref Gözübüyük, hürriyeti şöyle tanımlamaktadır: İnsanın insan olduğu için sahip olduğu serbestçe hareket etme kabiliyeti (Gözübüyük, 2013: 97).

İbrahim Kaboğlu'ya göre hürriyet ise, kişinin toplum içerisinde sahip olduğu bağımsızlık alanıdır (Kaboğlu, 2013: 12). İç içe geçmiş bu iki kavram arasında ayırım yapmak oldukça zordur. Bu ilişki çerçevesinde hürriyet “yapabilmek”, “karar verebilmek” veya “tercih etmek”; hak ise “istemek”tir (Kaboğlu, 2013: 14).

1.1.2. İnsan Hakları Kavramı ve Önemi

Hak ve hürriyet arasındaki ayrımı inceledikten sonra “insan hakları” kavramını açıklamaya çalışalım.

İnsan hakları, kişilerin doğuştan sahip oldukları, vazgeçilmez, devredilmez ve herkes tarafından uyulması, saygı gösterilmesi gereken temel haklar ve hürriyetlerin bütünüdür (Atasoy, 2002: 123).

İnsan hakları kavramı, 17'inci yüzyılın sonlarından itibaren gelişmeye başlamış ve günümüze kadar bu gelişimi uzanmıştır. Önceleri, kişinin düşünce dünyasında yeşeren ve kişinin içinde serbestçe hareket edebileceği bir hürriyet alanını ifade ederken; günümüzde kavramsal olarak çok daha fazla kapsayıcıdır (Tunç vd., 2014: 102-103).

Kavramsal olarak “insan hakları” oldukça geniş kapsamlıdır. Bir taraftan kişilerin haklarının devlet organlarına karşı korunmasını içerirken; öbür taraftan da çok yönlü olan insan kişiliğinin geliştirilmesini içerir (Gözübüyük, 2013: 302).

İnsan haklarını çeşitli haklardan oluşan bir katalog olarak da düşünebiliriz. Bu katalogun özeti, insanların eşit, hür ve onurlu yaşama hakkı olarak ifade edilebilir.

¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56388e4de19949.93412518 (E.T. 7.9.2016).

Devletler, bu hakların gerçekleşmesi, insanların gerçekten eşit, hür ve onurlu yaşaması için gereken ekonomik, sosyal ve hukuki ortamı yaratmak zorundadırlar (Atasoy, 2002: 123).

İnsan hakları, anayasal metinlerde somutlaştığı anda temel haklar haline gelmektedir. Yani, insan hakları mevzuatlarda ya da yargı kararlarında tanındığı zaman temel hak niteliğini kazanmaktadır. Bu nedenle, temel haklar yasama, yürütme ve yargı organlarını doğrudan doğruya bağlayan ve uygulanması zorunlu haklardır (Gören, 2006: 352).

İnsan hakları ile ilgili düzenlemelere başta uluslararası yasal düzenlemeler olmak üzere ülkelerin anayasaları ve alt hukuki normlarında rastlanmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilip yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi veya Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanıp yayımlanan İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, insan haklarıyla ilgili en temel uluslararası düzenlemelerdir. 1982 Anayasası'nda da Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri arasında insan haklarına saygılı bir devlet olduğu da yer almaktadır (m. 2). Yine Anayasanın 12'inci maddesinde insanın sırf insan olmasından dolayı doğuştan bazı temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu gerekçesiyle kişi hak ve hürriyetleri “temel” sayılarak bunlar arasında hiyerarşik bir düzen kurulmuştur (Sencer, 1992: 4).

1.2. Temel Hak ve Hürriyetler

1.2.1. Temel Hak ve Hürriyetlerin Ortaya Çıkması ve Tarihsel Gelişimi

İnsanın en gelişmiş canlı olarak belirmesinin tarihini günümüzden yaklaşık olarak bir milyon yıl kadar geriye götürmek mümkündür. Ama insanın çok az da olsa aklını kullanması; kendisini diğer canlılardan birtakım özelliklerinin farkına varması yaklaşık olarak 150-200 bin yıl kadar önce gerçekleşmiştir (Mumcu ve Küzeci, 2012: 23). Başka hiçbir kriter aranmaksızın, insanın sadece insan olmasından dolayı doğuştan gelen bazı haklara sahip olduğu ve bu haklara devlet tarafından dokunulamayacağı yönündeki temel düşüncenin ise sistematik bir şekilde ortaya çıkışı 17'inci yüzyıla denk gelmektedir (Küçük, 2013: 156).

Ancak sistematik bir yöntem olmaksızın insan haklarının gelişimi incelendiğinde, İlkçağda çeşitli uygarlıklara kadar gidilebilir. Doktrinde insan haklarının tarihsel ve düşünsel kökenlerinin üç ayrı kategoride incelendiğini görmekteyiz: İlkçağdaki gelişim, Ortaçağdaki gelişim ve Yeniçağ (Mumcu ve Küzeci, 2012: 23-54).

İnsan hakları ile ilgili olarak İlkçağ ve Ortaçağdaki gelişim, günümüzde ulaşılan noktaya kıyasla oldukça sınırlı iken; 18'inci yüzyılın sonları itibariyle bu alandaki gelişmeler oldukça hız kazanmıştır. 4 Temmuz 1776'da kaleme Jefferson tarafından kaleme alınan Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve bundan önce Kuzey Amerikan devletlerinin kuruluş aşamasında anayasalarının başına yerleştirdikleri Haklar Bildirileri içinde en önemlisi, 12 Haziran 1776'da kabul edilen Virginia Haklar Bildirisidir (Akad ve Dinçkol, 2013: 241).

Amerika kıtasında bu gelişmeler olurken, Avrupa'da 1789 yılında imzalanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi de insan hak ve hürriyetlerinin gelişimi konusunda önemli kilometre taşları arasında yerini almıştır. Amerika'da ilk kez hukuksal düzeyde beliren insan hak ve hürriyetlerinin, Fransız İhtilali ve ardından yayımlanan bu Bildiri ile birlikte, önceleri Avrupa, sonraları dünya çapında hak ve hürriyet arayışı için bir mücadele isteği doğurduğu görülmüştür (Mumcu ve Küzeci, 2012: 63).

Yeniçağın başlarında bu Bildirilerle temelleri atılan gelişmeler, 19'uncu yüzyılda çeşitli Avrupa ülkelerinin anayasalarında yerlerini almışlardır. Bu gelişmelerden son yüzyılını yaşayan Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. Sened-i İttifak (1808), Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve Kanun-u Esasi (1876) Osmanlı'da insan hakları ve anayasal gelişmelerin önemli kilometre taşlarıdır.

20'inci yüzyılda, özellikle ilk yarısında, Dünyada yaşanan büyük savaşlar insan hakları konusunda devletler için bir utanç kaynağı olarak tarihte yerini almıştır. Özellikle Batılı devletler, yaptıkları soykırımlarla en temel insan hakkı olan yaşam hakkını gasp ve ihlal etmişlerdir. Bugün, Dünyaya demokrasi ve insan hakları

dersleri vermeye kalkan bu devletlerin henüz bir asırdan daha kısa bir zaman dilimi öncesinde, insanlığa yaşattığı bu vahşetlerin hafızalardaki tazeliği oldukça yenidir.

21'inci yüzyılın ilk yarısında ve özellikle 2'inci Dünya Savaşı'nın ardından devletlerin daha çok sosyal sorumluluklarına gönderme yapan haklar gelişim göstermiştir (Küçük, 2013: 161). Bu kapsamda Birleşmiş Milletler tarafından imzalanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi önemlidir (10 Aralık 1948). Beyanname'de sadece altı maddeye sığdırılmış olan sosyal, ekonomik ve kültürel haklar Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1966 yılında kabul edilen ve 1976 yılında yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile daha geniş ve ayrıntılı olarak ele alındığı ve açıklandığı söylenebilir (Kapani, 2013: 68).

Avrupa Konseyi çerçevesinde, 1950 yılında Roma'da imzalanan İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi temel hak ve hürriyetlerin birçoğunu tanımakta ve bunların korunması için teminat getiren bir sistem öngörmektedir. Sözleşme, 11 no'lu protokol ile önemli ölçüde değişikliğe uğramış ve birçok hak ve hürriyet İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde ve bu sözleşmenin eki protokollerinde tanınarak, güvence altına alınmıştır. Bu Protokol, Türkiye tarafından onaylanmış ve 1 Kasım 1998'de yürürlüğe girmiştir (Gözler, 2014: 144).

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin en temel özelliği, Sözleşmede ele alınan hakların korunmasını sağlamak amacıyla getirdiği denetim mekanizmasıdır. Bu mekanizma içinde üç organ bulunmaktadır. Bunlar; a) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, b) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi c) Bakanlar Komitesi'dir (Gözler, 2014: 145).

21'inci yüzyılın son çeyreğinde gelişmeye başlayan ve günümüzde halen gelişimine devam eden, “dayanışma hakları” olarak kategorileştirilen haklar da doktrinde “üçüncü kuşak haklar” olarak adlandırılmaktadır (Kaboğlu, 2013: 41-42).

1.2.2. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması

İnsan hakları alanında uzun yıllar süren mücadele ve gelişimin sonucunda farklı konu ve değerlere sahip birçok hak ve hürriyet ortaya çıkmıştır. Temel hak ve hürriyetler, konularına, içeriklerine, korudukları değer ve ilkeler ile ortaya çıktıkları tarihsel sıralamaya göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bu sınıflandırmalar arasında hukuk düzenlerinde ve uluslararası sözleşmelerde en çok kabul edilen George Jellinek'in Klasik sınıflandırması ve hak ve hürriyetlerin tarihsel olarak ortaya çıktıkları ve gelişim gösterdikleri zaman dilimine göre yapılan "Kuşak" sınıflandırmasıdır.

1.2.2.1. Klasik Sınıflandırma

Temel hak ve hürriyetler üzerine yapılan sınıflandırmalardan en çok benimseneni ve yazılı anayasaların büyük çoğunluğu tarafından kabul edileni Georg Jellinek'in yaptığı sınıflandırmadır (Atar, 2013: 111).

G. Jellinek insan haklarını şu şekilde kategorileştirmiştir: Kişiyi devlete karşı koruyan negatif statü hakları, kişinin devletten talep edebileceği pozitif statü hakları ve kişinin devlet yönetimine katılmasına imkân tanıyan aktif statü hakları (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 161).

1.2.2.1.1. Negatif Statü Hakları

Negatif statü hakları, kişiye özel bir alan tanıyıp, bu özel alanının sınırlarını belirleyen ve devlet tarafından dokunulamayacak, aşılamayacak ve korunması gereken hak ve hürriyetlerdir. Bunlar devlete, negatif bir tutum takınma yani "karışmama", "müdahale etmeme" ödevi yükler (Kapani, 2013: 6).

Din ve vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti, basın hürriyeti, dernek kurma hürriyeti, konut dokunulmazlığı hakkı, mülkiyet hakkı vb. hak ve hürriyetler negatif statü haklarındandır. Bunlara aynı zamanda, kişiyi devlete ve diğer kişilere karşı da koruduğu için, "koruyucu haklar" da denilir (Gözübüyük, 2013: 171).

Örneğin negatif statü haklarından konut dokunulmazlığı hakkı kapsamında kişinin, gerek üçüncü kişilere karşı, gerekse hukukun izin verdiği durumlar haricinde, güvenlik güçlerine karşı konutunun korunması gerekir. Konut dokunulmazlığı hakkı, 1982 Anayasası'nda da güvence altına alınmaktadır. Anayasa'nın 21'inci maddesine göre, kimsenin konutuna dokunulamaz.

1.2.2.1.2. Pozitif Statü Hakları

Pozitif statü hakları, kişilere devletten hizmet etme, katkı sağlama ve yardım etme gibi olumlu bir davranış isteme imkânı tanıyan haklardır. Bu kapsamda devletin sosyal alanda yapması gereken belirli ödevleri vardır. Bunlara, aynı zamanda, kişiye devletten bir şey(ler) isteme hakkı tanıdığı için, “isteme hakları” da denilir (Gözübüyük, 2013: 174).

Eğitim ve öğrenim hakkı, konut hakkı, kıyılardan yararlanma hakkı, sendika kurma ve sendikal faaliyetlerde bulunma hakkı, çalışma ve sözleşme hürriyeti vb. hak ve hürriyetler pozitif statü haklarındandır. Örneğin, pozitif statü haklarından eğitim ve öğrenim hakkı kapsamında kişi, devletten kişisel gelişimini sağlayacak ve en üst seviyelerde dahi (uluslar arası platformlarda) rekabet edebilecek donanımına sahip olabilecek eğitim ve öğrenim görmeyi talep edebilmelidir.

1.2.2.1.3. Aktif Statü Hakları

Aktif statü hakları, kişilerin üzerinde yaşadıkları ülkenin yönetimine katılmasını sağlayan haklardır. Örneğin seçme ve seçilme hakkı, siyasi faaliyette bulunma hakkı, kamu hizmetlerine girebilme hakkı, dilekçe hakkı, bilgi edinme hakkı vb. haklar aktif statü haklarındandır. Bunlara, aynı zamanda kişiye, devlet yönetimine katılma hakkı sağladığı için, “katılma hakları” da denilir (Gözübüyük, 2013: 177).

Örneğin aktif statü haklarından siyasi faaliyette bulunma hakkı kapsamında kişi, siyasi parti kurabilecek, daha önce kurulmuş bir siyasi partiye üye olabilecek yahut üyelikten ayrılabilir. Eğitim ve öğretim hakkı, 1982 Anayasası'nda da

düzenlenmektedir altına alınmaktadır. Anayasa'nın 42'inci maddesine göre; kimse, eğitim ve öğrenim hakkından mahrum edilemez (f. 1).

1982 Anayasası'nda da "Temel Haklar ve Ödevler" başlıklı 2'inci kısım Jellinek'in ayrımındaki gibi alt bölümlere ayrılmıştır: 17-40'ıncı maddeler kişi hakları ve ödevleri (negatif statü hakları), 41-65'inci maddeler sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler (pozitif statü hakları), 66-74'üncü maddeler siyasi haklar ve ödevler (aktif statü hakları).

1.2.2.2. Kuşak Sınıflandırması

Klasik sınıflandırma, insan haklarının içerik ve kapsam itibariyle gelişmesi sonucu günümüzde yetersiz kalmıştır. Bunun için insan hakları alanında yeni sınıflandırmaların yapılması zorunlu hale gelmiştir. Temel hak ve hürriyetler tarihsel olarak ortaya çıktıkları zaman dilimine göre de bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Buna göre temel hak ve hürriyetler "Birinci kuşak haklar", "İkinci kuşak haklar" ve "Üçüncü kuşak haklar" olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1.2.2.2.1. Birinci Kuşak Haklar

Birinci kuşak haklar, Jellinek'in tasnifindeki negatif statü ve aktif statü haklarını kapsamaktadır. Yani kişi hak ve hürriyetleri ile siyasal hak ve ödevleri kapsamaktadır. Bunlar 18'inci yüzyıldan itibaren tanınan medeni ve siyasal haklara denk düşer (Kaboğlu, 2013: 41).

Bu hak ve hürriyetlerin kullanımı için devletin olumlu bir davranışta bulunması gerekmez. Devletin bu hak ve hürriyetleri koruması ve kişilerin bunları kullanabilmesi için uygun ortamı sağlaması yeterlidir. Birinci kuşak haklar, 1789 yılında hazırlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile 1770'li yıllarda kabul edilen Amerikan İnsan Hakları Bildirileriyle tanınmıştır (Küçük, 2013: 161).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan Birinci Kuşak haklar genel olarak şunlardır: Yaşama hakkı, kölelik, kötü muamele ve işkence yasağı, hürriyet hakkı, kişi olarak tanınma hakkı, kanun önünde eşitlik, adil yargılanma hakkı, etkili

hukuki yollara başvurma hakkı, vatandaşlık hakkı, düşünce, din ve vicdan hürriyeti, toplantı ve seyahat hakkı, sığınma hakkı vb.

1.2.2.2.2. İkinci Kuşak Haklar

İkinci kuşak haklar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya konan ancak uygulanması büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraya bırakılan sosyal, kültürel ve ekonomik haklardır (Kapani, 2013: 54-56).

Bu hakların doğuşunun temelinde, Sanayi Devriminin oluşturduğu sosyal sınıflar arasındaki eşitsizlikler ve bu eşitsizliklere karşı gösterdiği tepkiler vardır. Bu haklar, sosyal adaleti sağlamaya, sosyal eşitsizlikleri gidermeye ve toplum içinde ekonomik olarak zayıf olanları korumaya yönelik olarak düzenlenmişlerdir (Küçük, 2013: 161). İkinci kuşak haklar, daha çok Jellinek'in tasnifindeki pozitif statü haklarından oluşmaktadır. Bu kuşaktaki haklarda, devlete birtakım olumlu edimlerde bulunma ödevi yüklenmektedir (Kaboğlu, 2008: 100).

Bu hakların ortaya çıkışı ve gelişim süreci, sosyal devlet olgusunun ortaya çıkışı ve gelişimiyle de beraber olmuştur.

1.2.2.2.3. Üçüncü Kuşak Haklar

Birinci ve ikinci kuşakta yer alan haklar büyük ölçüde Jellinek'in ortaya koyduğu ve günümüzde yazılı anayasaların büyük çoğunluğunda sistematüğını koruyan klasik sınıflandırmada da yer almaktadır. Buna karşılık üçüncü kuşak haklar; klasik sınıflandırmada bulunmayan, birçoğı henüz gelişim sürecinde olan hak ve hürriyetlerden oluşmaktadır. 1982 yılında hazırlanan, Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Pakt Ön Tasarısı'nda düzenlenen şekliyle, "barış hakkı, gelişme (gelişim) hakkı, çevre hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı"ndan oluşmaktadır (Atar, 2013: 113).

Tarihsel olarak 20'inci yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmaya başlayan bu haklardan bazıları şunlardır: Çevre hakkı, barış hakkı, iletişim hakkı, bilgi edinme hakkı, kültürel mirasa katılma hakkı vb. Bunlara ilaveten 21'inci yüzyılın henüz ilk

yıllarından itibaren tartışılmaya başlayan ve halen gelişimini sürdüren insanlığın ortak miraslarını koruma hakkı bu kapsamda değerlendirilmektedir. Dayanışma hakları da denilen üçüncü kuşak hakların ortaya çıkması ve tanınması genellikle uluslararası sözleşmelerle ve bildirilerle olmaktadır (Kaboğlu, 1991: 37-48).

Bu haklar, hem kişiye hem de toplumun tamamına aittir. Bu hakların gerçekleşmesi için sadece devletin müdahalesi yeterli değildir. Kişilerin yanında sivil toplum örgütleri gibi grupların da katılımı son derece önemlidir (Küçük, 2013: 162).

1.2.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması

1.2.3.1. Genel Olarak

Her hak ve hürriyetin kendi niteliğinden kaynaklanan doğal sınırları vardır. Bu sınırların dışında kalan alanlar “yabancı cisim” durumundadır. Bunlar hukukun koruma kapsamına girmez (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 136).

İnsanların bir arada yaşadıkları toplum hayatında, bazı şartların gerçekleşmesi durumunda temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması gündeme gelmektedir ve hatta bazen zorunluluk arz etmektedir. Herkes için hürriyet ancak paylaşılmış hürriyettir. Paylaşılmış hürriyet ise ancak sınırlı bir hürriyettir (Küçük, 2013: 163). Ancak insan haklarının hukuksal ve siyasal temeli olan uluslararası bildiriler (beyannameler, sözleşmeler), insanlığın binlerce yıllık özleminin bir yansıması olduğu için, “sınırlama” düzenlemesine kısıtlı ve olabildiğince nadir bir şekilde yer verilmektedir (Mumcu ve Küzeci, 2012: 129).

Bir hakkın sınırlanması, tanımı gereği onun kapsamı içinde olması gereken bazı etkinliklerin dışlanması, hakkın koruma alanının dışına çıkarılmasını ifade eder (Erdoğan, 2011: 202). Temel hak ve hürriyetlerden yararlanmanın belirli şartlara bağlanması, herkesin yararlanabilmesi içindir (Kaboğlu, 2013: 77).

Türk hukukunda temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusu ilk defa 1961 Anayasası’nda düzenlenmiştir. 1961 Anayasası’nın ilk halinde temel hak ve hürriyetlerin, Anayasa’nın sözüne ve ruhuna uygun bir şekilde sadece kanunla

sınırlanabileceği ifade ediliyordu. Ayrıca kanunla kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa, bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulamayacağı belirtilmişti (m. 11). 1961 Anayasası'nın bu ilk halindeki düzenlemeye göre her bir maddede belirtilen özel sınırlama sebeplerine ek bir genel sınırlama sebebi mi oluşturduğu, yoksa sadece anılan sebeplerle de olsa bir hak ve hürriyetin özüne dokunulamayacağını belirtmek amacıyla mı kaleme alındığı, çok açık değildir. Doktrinde bu iki görüşü de savunanlar olmakla beraber; Anayasa Mahkemesi'nin bu konuda verdiği kararlarında da sabit bir görüşü yoktur (Özbudun, 2013: 109).

1961 Anayasası'nın 11'inci maddesi 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrası madde şu hali almıştır: Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir (f. 1). Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özlerine dokunamaz (f. 2).

1982 Anayasası ile 1961 Anayasası'na göre daha farklı bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğinin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olacak şekilde kanunla sınırlanabilir (f. 1). Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamayacakları gibi öngörüldükleri amaç dışında da kullanılamaz (f. 2). Ayrıca yukarıda sayılan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tamamı için geçerlidir (f. 3). Görüldüğü üzere 3'üncü fıkra ile Anayasayı yapan güç tartışmalara mahal vermemiştir. 1'inci fıkroda sayılan genel sınırlama sebepleri tüm temel hak ve hürriyetler için uygulanabilecektir.

1982 Anayasası'nda 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle temel hak ve hürriyetler için genel sınırlandırma sebepleri kaldırılarak

bir anlamda 1961 Anayasası'nın ilk halindeki düzenlemeye geri dönmüştür. Yapılan değişiklik sonrası 13'üncü madde şu hali almıştır: Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın sadece Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere dayanarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gerekleri ile ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.

Ergun Özbudun, bu değişiklik ile getirilen düzenlemeyi İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne daha uygun olması bakımından olumlu bulmaktadır (Özbudun, 2013: 112). Bizim de kanaatimiz bu yöndedir. Özellikle 1961 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan değişiklik ve 1982 Anayasası'nın yaklaşık 20 yıl yürürlükte kalan ilk halindeki düzenlemeyle, genel toplamda yaklaşık 30 yıl yürürlükte kalan yanlış bir düzenlemenin sona ermesi temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda daha demokratik bir zemine oturtulmuştur.

Görüldüğü üzere yürürlükteki düzenleme, temel hak ve hürriyetlerin sadece Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen özel sebeplerle (kamu düzeni, kamu yararı, genel sağlık, genel ahlak, milli güvenlik vb.) kanunla sınırlandırılabilir. Kanunla yapılabilecek sınırlandırmaların dışında bir de Anayasa'nın bizzat kendisi tarafından yapılan sınırlandırmalar vardır. Bunlar hâlihazırda hakkın uhdesinde yer almaktadır ve onun kapsamını (sınırlarını) oluştururlar. Örneğin toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı sadece silahsız ve saldırısız olması şartıyla tanınmıştır (m. 34) (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 136).

Tüm bunların yanında özel sebeplerden biri veya birkaçına dayanarak yapılan sınırlamalar da kontrol altında tutulmak istenmiştir. Doktrinde bunlara “sınırlamanın sınırları” denilmektedir (Gözler, 2014: 124-125; Özbudun, 2013: 113) . Bunlar:

- Sınırlamalar ancak kanunla yapılabilir.
- Hak ve hürriyetlerin özlerine dokunulmadan sınırlandırılabilir.
- Yapılan sınırlamalar Anayasanın sözüne ve ruhuna aykırı olamaz.

- Yapılan sınırlamalar ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.
- Yapılan sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz.
- Yapılan sınırlamalar laik cumhuriyetin gereklerine aykırı olamaz.

Şimdi bu “sınırlamanın sınırları” üzerinde sırasıyla, genel olarak duralım.

1.2.3.2. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılmasının Şartları

1.2.3.2.1. Sınırlama Kanunla Yapılmalıdır

Anayasalar, yürütmenin yetkilerini ve gücünü kötüye kullanma eğilimine karşı, halkın temsilcilerine güven duyarlar. Bu nedenle, temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması gibi önemli ve hassas bir yetki, yasama organına aittir. Yasama organı bu yetkisini ancak kanunla kullanabilir. Nitekim Fransa'daki 1789 Haklar Bildirgesi de, hürriyetin tanımı yapıp hangi amaçlarla sınırlandırılabileceğini belirttikten sonra, “bu sınırların sadece kanunla belirlenebileceği” ilkesini koymuştur (Kaboğlu, 2013: 82).

1982 Anayasasına göre de, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması sadece TBMM tarafından çıkarılacak kanunlarla mümkündür (m. 13). Yani, kural olarak, temel hak ve hürriyetler kanun hükmünde kararnameyle, tüzükle, yönetmelikle veya diğer idari işlemlerle sınırlandırılmaz. Fakat bu kuralın muhakkak ki bir istisnası bulunmaktadır. Olağanüstü hallerde, temel hak ve hürriyetler, olağanüstü hal ve sıkıyönetim kanun hükmünde kararnameleriyle sınırlandırılabilir (Gözler, 2014: 125).

Temel hak ve hürriyetlerde kanunla yapılan sınırlamalarda da, kanunun içeriğine göre bir ayırım yapılabilir. Basit kanun sınırlaması, temel hak ve hürriyeti sınırlayan kanundan özel isteklerde bulunmaz. Hak veya hürriyetin, sınırlandırılmasının kanunla yapılacağını belirtir ancak kanunun şekil ve içeriğini tamamen yasama organına bırakır (Gören, 2007: 46). Bir de nitelikli kanun sınırlaması vardır. Buna göre, Anayasanın sınırlamanın kanunla yapılabilceğini

istemekle kalmadığı, bunun haricinde sınırlama getiren kanunun ya da sınırlamanın belli şartlara dayanmasını, belli amaçlara hizmet etmesini veya belli araçları kullanmasını istediği temel haklarda nitelikli kanun sınırlaması kaydı vardır. Örneğin, Anayasaya göre: Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak, seyahat hürriyeti suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir (m. 23/2) (Gören, 2007: 47).

İbrahim Kaboğlu'ya göre: Devletlerin hak ve hürriyetleri ancak kanunla sınırlandırabileceği, insan hakları uluslararası hukukunun temel bir ilkesidir. Bu bakımdan kanunun (hatta anayasanın) insan hakları sözleşmelerine uygunluğu da denetlenebilir (Kaboğlu, 2013: 82-83). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, kanunilik ilkesini denetlerken kanunun niteliğini de göz önünde bulundurarak, kanunun, ulaşılabilir ve açık olmasına bakar. Kanun, kişiye davranışını yönlendirme imkânı verecek şekilde öngörülebilir, açık ve net olmalı; idari makamlara veya hâkime aşırı takdir yetkisi tanıyacak belirsizlikte olmamalıdır (Kaboğlu, 2013: 83).

1.2.3.2.2. Sınırlama Anayasanın İlgili Maddesinde Belirtilen Sebeplere Dayanmalıdır

Yukarıda, temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel açıklamalar yaptığımız başlık altında, da belirttiğimiz üzere 1982 Anayasasında 2001'de yapılan değişiklik sonrası temel hak ve hürriyetler sadece ilgili maddelerde belirtilen sebeplere dayanarak sınırlandırılabilir. Yani 2001 yılından önceki durumda olduğu gibi, genel sınırlama sebepleri artık yoktur.

Özel sınırlama sebepleri: Anayasanın temel hak ve hürriyetlerin düzenlendiği maddelerde yer alan ve her hak ve hürriyetin niteliğine göre ayrı ayrı konulan sebeplerdir. Bu sınırlama sebepleri, sadece ilgili oldukları hak ve hürriyet için geçerli olup, başka maddelerdeki hak ve hürriyetler için kullanılamaz (Atar, 2013: 121). Örneğin Anayasada yerleşme hürriyetinin, suç işlenmesinin önüne geçmek, sosyal ve ekonomik gelişimi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve

kamu mallarını korumak amaçlarıyla sınırlanabileceği belirtilmektedir (m. 23/2). Bu sebepler sadece yerleşme hürriyetinin sınırlandırılabilmesi için geçerlidir. Diğer hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması, düzenlendikleri maddede ayrıca belirtilmiştir.

Doktrinde, Ergun Özbudun, 2001 değişikliği ile getirilen düzenlemeyi İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne uygun olması bakımından olumlu bulmaktadır (Özbudun, 2013: 112). Mustafa Erdoğan da, yapılan bu değişikliği prensip olarak uygun bulmaktadır. Ancak şöyle bir eleştiri getirmektedir: *“eski 13. Maddede belirtilen sınırlama sebeplerinin çoğunun bu değişiklikle özel hak maddelerine serpiştirilmiş olması bu iyileştirmenin değerini azaltmaktadır. Öte yandan, özel hak maddelerinde belirtilen sınırlama nedenleri (milli güvenlik, kamu düzeni, genel ahlak, genel sağlık, Cumhuriyetin temel nitelikleri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, kamu yararı...) hem çok sayıdadır, hem de bir kısmı ideolojik olarak yorumlanmaya ve dolayısıyla keyfiliğe açıktır.”* (Erdoğan, 2011: 204).

Yavuz Atar ise sınırlama sebepleri olarak öngörülen kavramların (milli güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık, genel ahlak vb.) Anayasada tanımlanmış olmamasını eleştirmektedir. Atar, bu kavramların ne anlama geldiği konusunda Anayasa Mahkemesi kararlarının önemine dikkat çekmektedir (Atar, 2013: 121).

1.2.3.2.3. Sınırlama Anayasanın Sözüne ve Ruhuna Uygun Olmalıdır

“Anayasanın sözü” denildiğinde, Anayasanın metni anlaşılır (Gözler, 2014: 127). Anayasanın sözüne ve ruhuna uygunluk ise biraz daha farklı ve derin anlamlar taşımaktadır. Bu şart, özellikle, Anayasanın temel hak ve hürriyetler için “ek güvenceler” belirtmiş olması bakımından önem kazanmaktadır. Nitekim Anayasa birçok durumda, sadece bir hak veya hürriyeti tanımakla yetinmemiş; aynı zamanda kanun koyucunun, o hak veya hürriyeti düzenlerken yapamayacağı konuları da belirtmiştir (Özbudun, 2013: 113). Bunlara doktrinde “ek güvenceler” denilmektedir. Ek güvenceler, temel hak ve hürriyetler için özel ve yoğun bir koruma getiren güvencelerdir. Anayasa bazı hak ve hürriyetleri sadece tanımakla yetinmeyerek, aynı zamanda kanunla o hak ve hürriyetleri düzenlerken bir takım güvenceler getirmiş ve onların nasıl sınırlanacaklarını da belirtip, onları koruma altına almıştır. Bu

güvenceler, kanun koyucuya karşı yasaklama ve sınırlama hükümleri niteliğindedir (Atar, 2013: 123).

Bir temel hak veya hürriyetin sahip olduğu vazgeçilmez çekirdek alan nasıl tespit edilecektir? Bu soruyu yanıtlarken, pozitif hukuk açısından sağlam bir hareket noktasına ihtiyaç vardır. Bu da temel hak güvencesini getirmiş olan Anayasanın kendisinden başkası olamaz. Şu halde “Anayasanın sözü ve ruhu”, sınırlamanın son sınırı olan öz güvencesinin içeriğini araştırırken de başlangıç noktası olmalıdır. Anayasanın temel hak ve hürriyetlere ilişkin bölümüne bakıldığında, temel hak ve hürriyetlerin bir katalog şeklinde sıralanmasıyla yetinilmeyip, bunlardan bazılarının çeşitli "ek güvencelerle" donatıldığını görürüz. Bu tür ek güvencelerin bir kısmı yasa koyucuya yönelik yasaklar şeklinde formüle edilmiştir. Diğer bir kısmı ise, kanuni sınırlamanın uygulanmasını idarî makamlara değil, hâkim kararına bağlı kılmıştır (Sağlam, 1982: 156).

Anayasada bazı temel hak ve hürriyetler için getirilen ek güvencelere örnek vermek gerekirse: Basının sansür edilememesi (m. 28/1), süreli ve süresiz yayınların önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaması (m. 29/1), dernek (m. 33), sendika (m. 51) ve siyasi parti (m. 68/3) kurmanın, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemenin (m. 34) önceden izin alma şartına bağlanamaması; tutuklamanın ancak hâkim kararına bağlı olması (m. 19).

Bir hak veya hürriyetin özünün tam olarak neyi ifade ettiğini anlamak oldukça güçtür. Bu bakımdan her hak ve hürriyeti, özü konusunda kendi içinde değerlendirmek gerekmektedir (Gözübüyük, 2013: 180).

Ayrıca, sınırlamalar sadece Anayasanın sözüne değil, ruhuna da aykırı olmamalıdır. Yani, Anayasanın tamamına ve ondan çıkan temel anlama da aykırı olmamalıdır (Özbudun, 2013: 114). Ancak doktrinde “Anayasanın ruhu”ndan tam olarak ne anlaşılması gerektiği hususu tartışmalıdır. Kemal Gözler, bu kavramın objektif olarak tanımlanabilecek bir kavram olmadığını söylemektedir. Gözler’e göre bu kavram, “hukuk dışı” bir kavramdır (Gözler, 2014: 128). Yavuz Atar ise bu kavramı açıklarken 1926 tarihli eski Türk Medeni Kanunu’na atıf yapar. Buna göre,

“Kanun, lafziyle veya ruhiyle temas ettiği bütün meselelerde mer’idir” (m. 1/1) hükmünden yola çıkarak açıklama yapmaktadır. Atar, eski Medeni Kanundaki bu düzenlemeden esinlenilerek Anayasaya böyle bir hükmün getirildiğini söylemektedir. O’na göre “anayasanın ruhu” kavramından anlaşılması gereken, “anayasa hükmünün yorumu” olmalıdır (Atar, 2013: 124).

1.2.3.2.4. Sınırlama Demokratik Toplum Düzeninin Gereklerine Uygun Olmalıdır

1982 Anayasasıyla getirilen bu düzenleme, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesince kabul edilmiş olan bir düzenlemedir. Sözleşme, temel hak ve hürriyetlerin hangi durumlarda kanun ile sınırlanabileceğini belirtmekte ve bu sınırlamaların da demokratik bir toplumun gereklerine uygun olması koşulunu aramaktadır (Gözübüyük, 2013: 181).

“Demokratik toplum düzeninin gerekleri”nden anlaşılması gereken, 1982 Anayasasının benimsediği demokratik toplum düzeni anlayışı mı? Yoksa çağdaş hürriyetçi demokrasilerin genel ve evrensel niteliklerini kapsayan demokratik toplum mu? Ergun Özbudun’a göre, 1982 Anayasasının kastettiği ikinci seçenektir (Özbudun, 2013: 116). Kemal Gözler’e göre ise bu tartışma gereksiz ve anlamsızdır. Zira Gözler’e göre, 1982 Anayasasının kurduğu demokratik sistem ile çağdaş Batılı demokrasi arasında teorik bakımdan hiçbir fark yoktur (Gözler, 2014: 129).

Özbudun’a göre, demokratik sistemin özellikleri ülkelere göre bazı değişiklikler göstermekle beraber, bu sistemin vazgeçilmez (olmazsa olmaz) şartı olarak kabul edilen bazı unsurları da vardır. Bunlar (Özbudun, 2013: 87-88):

- Siyasal sistem içerisindeki temel karar alma organlarının genel oylar ve serbest seçimlerle belirlenmesi,
- Serbest bir şekilde örgütlenen siyasal partiler arasında eşit şartlar altında yürütülen iktidar yarışı ve

- Tüm vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin tanınmış ve teminat altına alınmış olmasıdır.

Kanaatimizce bu şartlar 1982 Anayasasına göre yönetilen Türkiye’de eksiksiz olarak yerine getirilmektedir. O halde Gözler’in savunduğu doktrindeki tartışma gereksiz ve anlamsızdır görüşüne biz de katılıyoruz.

1.2.3.2.5. Sınırlama Laik Cumhuriyetin Gereklerine Aykırı Olmamalıdır

1982 Anayasasında, 2001 yılında yapılan değişiklikle 13’üncü maddeye eklenen yeni bir düzenleme “laik cumhuriyetin gereklerine aykırı olmama”, oldukça muğlak ve her şekilde kullanılmaya müsaittir. Şüphesiz ki, böyle bir düzenleme Türkiye dışında olağan bir Batılı devlette yapılmış olsaydı, o devletin vatandaşlarının hak ve hürriyetleri için getirilen bir güvence olarak algılanabilirdi (Erdoğan, 2011: 208). Oysa Türkiye’de, bir taraftan laikliğin belirli kesimler tarafından, ideolojik bir baskı aracı olarak kullanılması, bir taraftan da Anayasa Mahkemesi’nin daha yakın tarihlerde dahi hiçbir yorum yöntemiyle bağdaşmayacak kararlar vermesi farklı düşünmemize sebep olmaktadır. Bundan dolayı, bu düzenlemenin temel hak ve hürriyetleri güvence altına almak amacıyla değil bilakis başta din, düşünce ve vicdan hürriyeti olmak üzere kişilerin dini inançlarını sınırlamak amacıyla getirilmiş bir düzenleme olduğu söylenebilir.

Laikliğin, inanç ve ibadet hürriyeti ile din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olmak üzere iki yönü vardır (Tunç vd., 2014: 71). Burada bizce mantıksız olan durum: Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ile temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması arasında nasıl bir bağ kurulacağıdır? Türkiye’de geçmişten bu yana hep, laikliğin yukarıda açıkladığımız ikinci anlamı sert bir şekilde kullanılmak istenmiştir.

Din insanların hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Din bizler için adeta bir hayat bilgisidir. Hayatı bu bilgi yokmuş gibi, dini görmezden gelerek yaşayamayız (Bilgin, 2000: 47).

Laiklik tek bir tanımı olmayan, uygulamaları farklı şekillerde tezahür edebilen bir kurumdur. Bazı ülkelerde Cumhuriyetçi model ile birlikte toplumsal ve birey temelli merkezi proje öngörülürken; demokratik laiklik modelinin uygulandığı ülkelerde, laikliğin çoğulculuk ve barış içerisinde bir arada yaşamayı mümkün kılan bir unsur olarak görüldüğü söylenmektedir (Küçük, 2012: 417).

Bizce laiklik, din hürriyetinin garantisi olarak görülmeli ve öyle uygulanmalıdır. Laik devletin, din düşmanı devlet olarak görülmemesi ve uygulamalarda bundan kaçınılması gerekir. Keza ülke içerisindeki insanların dinini rahatça yaşayamamasının, inançlarını ibadetlerine çevirememesinin ne kadar hürriyetçi, ne kadar demokratik olduğu konuşulmaya bile değmez. Din ve vicdan hürriyetinin yok denebilecek kadar az olduğu rejimler, din karşıtı totaliter rejimlerdir.

Türkiye’de ise, İslam dininin bazı kesimlerde korku ve kaygılara sebep olduğunu anlamakta zorlanmaktayız. Bazı kesimler, İslam ile laikliği karşı karşıya getirmiş, insanlara bunlardan birini tercih etmeleri gerekliliği izlenimini dayatmışlardır. Bu oldukça yanlıştır. Çünkü devlet insanlar için var olmuştur ve varlığını böyle sürdürmektedir. Vatandaşlarının dinine müdahalede bulunan devletin meşruluğu son derece tartışmalıdır.

1.2.3.2.6. Sınırlama Temel Hak ve Hürriyetlerin Özlerine Dokunmamalıdır

1982 Anayasasının 13’üncü maddesinin ilk halinde mevcut olmayan, “hakkın özüne dokunma” yasağı, 2001 yılında yapılan değişiklikle getirilmiştir. Yani 1982 Anayasasının ilk halinde böyle bir “sınırlamanın sınırı” bulunmamaktadır. Buna rağmen, o dönemde Anayasa Mahkemesi temel hak ve hürriyetleri sınırlandıran kanunların anayasaya uygunluğunu denetlerken, “öze dokunma yasağını” sanki Anayasada varmış gibi uygulamıştır (Gözler, 2014: 130).

Anayasa Mahkemesi’nin, 2001’den önce “hakkın özüne dokunmama” ve “demokratik toplum düzeninin gerekleri” kriterlerini birleştirerek ve *“temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunup tümüyle kullanılamaz hale getiren sınırlamaların,*

demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun sayılamayacağı” yönünde kararları vardır (E.N. 1987/16, K.N. 1988/8, K.T. 19.4.1988; E.N. 1997/59, K.N. 1998/71, K.T. 18.11.1998).

“Hakkın özü” kavramı oldukça belirsiz bir kavramdır. Bir hakkın özünün nerede başlayıp, nerede bittiğini objektif olarak belirlemek imkânsızdır. Ergun Özbudun hakkın özünü şöyle tanımlamaktadır: Bir hak veya hürriyetin özü, onun vazgeçilmez unsuru, dokunulduğu zaman söz konusu hürriyeti anlamsız hale getirecek olan asli çekirdeğidir (Özbudun, 2013: 115).

1982 Anayasasına 2001 değişikliği ile getirilen “hakkın özüne dokunmama yasağı”, 1961 Anayasasının ilk halinde mevcuttu. O dönem Anayasa Mahkemesi verdiği bir kararında, ne tür kısıtlamaların bir hakkın, ya da hürriyetin özüne dokunmuş sayılabileceğini dolaylı olarak şöyle belirtmiştir: *“Bir hakkın veya hürriyetin kullanılmasını açıkça yasaklayıcı veya örtülü bir şekilde yapılamaz hale koyan veya ciddi surette güçleştirici ve amacına ulaşmasını önleyici ve etkisini ortadan kaldıracı nitelikte olmayan hükümler, bir hak ve hürriyetin özüne dokunuyor sayılmaz”* (E.N. 1962/208, K.N. 1963/1, K.T. 4.1.1963).

1.2.3.2.7. Sınırlamada Ölçülülük İlkesine Uyulmalıdır

Ölçülülük ilkesi, Alman Anayasa Mahkemesi içtihatlarıyla gelişmiş bir ilkedir. Temel hak ve hürriyetlerde yapılan sınırlamaların ölçülülük ilkesine uygun olduğunu kabul etmek için, sınırlamaların belirli şartları taşıması gerekmektedir (Tunç vd., 2014: 116). Fazıl Sağlam’a göre bu şartlar:

- Başvurulan araç, sınırlamanın amacını gerçekleştirmeye elverişli olmalıdır,
- Başvurulan araç, sınırlama amacı açısından gerekli (zorunlu) olmalıdır,
- Başvurulan araç ile hedeflenen amaç arasında ölçülü bir oran bulunmalıdır (Sağlam, 1982: 141).

1982 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi kararlarında ölçülülük ilkesinin oldukça sık kullanıldığı görülür. Mahkeme bir kararında ölçülülük ilkesini şöyle ifade etmektedir: Makul, kabul edilebilir sınırların aşılması aykırılığı oluşturur... Makul ölçülerin aşılması bir iptal sebebidir... Yapılan sınırlamayla sağladığı yarar arasında hakkaniyete uygun bir dengenin bulunması gerekir (E.N. 1986/17, K.N. 1987/11, K.T. 22.5.1987).

Özetle temel hak ve hürriyetlere ilişkin sınırlandırmalarda, aracın amacı gerçekleştirmek için elverişli ve gerekli olması ve araçla amacın ölçülü bir oran içinde bulunması gereklidir (Mumcu ve Küzeci, 2012: 261-262).

1.2.4. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması

Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasının hukuk tarafından korunmayacağı, hukukta geçerli olan evrensel ilkelerden birisidir. Hukuk düzeni içinde hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması, diğer kişilerin hak ve hürriyetlerine ve meşru çıkarlarına veya kamuya zarar veren fiiller şeklinde ortaya çıkar (Küçük, 2013: 293).

Örneğin, 1982 Anayasası kişilere düşüncelerini açıklama ve yayma hürriyeti tanımıştır. İnsanların bu hürriyetlerinden onu kötüye kullanmadan yararlanmaları gerekmektedir. Örneğin, bir gazeteci başka bir vatandaşın hırsız olduğunu köşesinde yazdıktan sonra, “benim düşüncelerimi açıklama ve yayma hürriyetim var” diyerek kendini savunamaz. Çünkü bir kişiye suç isnadı bir düşünce açıklaması olabilir ancak, bu örneğimizdeki düşünceyi açıklama faaliyeti hakkın kötüye kullanımıdır. Hukuk bunu korumaz (Gözler, 2014: 122).

Hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması, kişinin, onu amacından saptırıp hedefine aykırı alana yöneltilmesi anından itibaren ortaya çıkar. Kötüye kullanmanın ölçütü, bir başkasına zarar verme niyeti değil; meşru bir menfaatin yokluğu ve bir hakka özgülenen amacın inkârıdır (Küçük, 2013: 293).

1961 Anayasasının ilk halinde, temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması ile ilgili bir düzenleme yoktu. 1961 Anayasasında 20.9.1971 tarih

ve 1488 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle 11’inci maddeye řu hüküm eklenmiştir: “Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak amacıyla ile kullanılamaz (f. 3). Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir (f. 4).

1961 Anayasasında yapılan bu değişiklikleri, dönemin Başbakanı Nihat Erim, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi mantığına uygun hareket edildiği gerekçesiyle savunmuştur (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 145).

1982 Anayasası’nın ilk haline göre “Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması” başlıklı 14’üncü maddesi şöyleydi: Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığının tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayırımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar (f. 1). Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik veya tahrik edenler hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir (f. 2). Anayasanın hiçbir hükmü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz (f. 3).

1982 Anayasasında, 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonrası 14’üncü madde řu hali almıştır: Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz (f. 1). Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz (f. 2). Bu hükümlere

aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir (f. 3).

Yeni düzenleme ile maddenin önceki haline göre yasak alanın daha sınırlı bir hale getirildiği görülebilmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki: Maddenin ilk fıkrası kişiyi değil, tam tersi kişiye karşı devleti ve “demokratik ve laik Cumhuriyeti” koruma işlevini sürdürmektedir (Aliefendioğlu, 2002: 165).

Son yapılan değişiklikle, temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması ile ilgili anayasal düzenleme İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin aynı nitelikteki 17’inci maddesine daha benzer bir hal almıştır. Son düzenlemede, “faaliyet” kavramının kullanılması, maddenin sadece düşünce açıklamalarını değil, eylemleri de yasakladığı yolundaki hürriyetçi anlayışa güç kazandıracak nitelikte yorumlanabilirse de; yargılama makamlarının düşünce açıklamalarını da “faaliyet” kavramı içinde görmeleri ortadan kalkmış değildir (Özbudun, 2013: 120).

1.2.5. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanımının Durdurulması

Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması, ilk defa 1982 Anayasası ile öngörülmüştür. 1961 Anayasasında temel hak ve hürriyetlerin kullanımının durdurulması ile ilgili herhangi bir düzenleme yoktu. Bunun yanında sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin 124’üncü maddede “Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı kanunla gösterilir (ilk hal f. 3)” denilmiştir. Bu maddede 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonrası madde şu hali almıştır: “Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı ve savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi halinde vatandaşlar için konulabilecek yükümler kanunla gösterilir (f. 2).”

1982 Anayasası “Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması” başlıklı 15’inci maddesi, savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hal gibi

durumlarda temel hak ve hürriyetlerin olağan dönemlerdekinden çok daha ağır bir şekilde sınırlandırılmasını mümkün kılmıştır (Tunç vd., 2014: 116).

Maddenin ilk hali: Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir (f.1). Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ile, ölüm cezalarının infazı dışında, kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz (f. 2).

7.5.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliği ile 2'inci fıkrada yer alan “ile, ölüm cezalarının infazı” hükmü madde metninden çıkarılmıştır.

Doktrinde Kemal Gözler'e göre gerek 1961 Anayasasının 124'üncü maddesindeki düzenleme, gerekse de 1982 Anayasasının 2001 değişikliği öncesi ve sonrasındaki 15'inci madde düzenlemeleri şekil ve hukuk tekniği bakımından oldukça gereksizdir. Gözler, bir temel hak ve hürriyetin kötüye kullanılmasını zaten hukukun kabul etmeyeceğini; bunu anayasalarda ayrıca ve ayrıntılı olarak düzenlemenin oldukça yersiz ve gereksiz olduğunu savunmaktadır (Gözler, 2014: 123).

Üzerinde durmak istediğimiz başka bir husus ise Anayasasının 15/2'inci maddesinde yer alan, olağanüstü durumlarda dahi hiçbir zaman dokunulamayacak, doktrinde “çekirdek haklar” olarak adlandırılan hak ve hürriyetlerdir (Tunç vd., 2014: 117). Bunlar Anayasa metninde tek tek sayılmıştır:

- Savaş hukuku kapsamında meydana gelen ölümler dışında kişinin yaşama hakkı,
- Kişinin maddi ve manevi varlığının bütünlüğü,

- Kişinin inanç (din), düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaması ve bunlardan dolayı suçlanamaması,

- Suç ve cezaların geçmişe yürümezliği ilkesi,

- Masumiyet karinesi.

1.2.6. Temel Hak ve Hürriyetlerin Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Korunması

Anayasacılığın gelişimi sürecinde temel hak ve hürriyetlerin anayasalarla düzenlenmesinin hakların korunmasını sağlayacağına inanılmıştır. Ancak zaman içerisinde sadece anayasal tanıma ile hak ve hürriyetlerin uygulamada tam anlamıyla gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu nedenle hak ve hürriyetlerle ilgili anayasal mücadele, bunların düzenlenmesi alanından, korunmasına ilişkin anayasal mekanizmaların oluşturulmasına kaymıştır (Atar, 2013: 134).

Temel hak ve hürriyetlerin korunmasını ulusal ve uluslararası düzeyde olmak üzere iki ayrı başlık altında inceleyeceğiz.

1.2.6.1. Ulusal Düzeyde Koruma

Kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin, ulusal düzeyde, diğer kişiler ile yasama ve yürütme organlarına karşı korunması gerekmektedir (Gözler, 2014: 139). Şimdi bunları ele alacağız.

1.2.6.1.1. Yasama Organına Karşı Koruma

Uygulamada yasama işlemi, yasama organı (TBMM) tarafından yapılan tüm hukuki işlemlere verilen isimdir. Yasama işlemleri iki ana grupta ele alınabilir: Kanun ve parlamento (meclis) kararları (İba, 2008: 140-141).

Hukuk devletinin egemen olduğu ülkelerde kanunların, siyasal denetimden ziyade yargısal denetime tabi tutulmaları eğilimi kabul görmektedir. Bu denetimin Anayasa Mahkemesi gibi, bir üst mahkeme eliyle yapılması anayasal denetimde

dağınıklığı ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasını önler, uygulamada birliği ve etkinliği sağlar (Aliefendioğlu, 1992: 28).

Anayasa yargısı aracılığıyla kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması; Anayasa ile öngörülen sınırlama nedenleri ve yine anayasal güvenceye aykırı olarak yasama organı tarafından sınırlama yapılması durumunda söz konusu olacaktır. Yasama organınca yapılan bu tür işlemlerin denetlenmesi, yani normların Anayasaya uygunluğunun denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılacaktır (Atar, 2013: 135).

1982 Anayasası'nda da Anayasa Mahkemesinin; kanunların, kanun hükmünde kararname ve TBMM İçtüzüğü'nün Anayasaya şekil ve esas bakımından ayrı ayrı olmak üzere, uygunluğunu denetlemekle görevli olduğu belirtilmektedir (m. 148/1).

1.2.6.1.2. Yürütme Organına Karşı Koruma

Kişiler temel hak ve hürriyetlerinin korunması amacıyla, yürütme organına, yani idareye de başvurabilirler. Bunun temelinde Anayasanın 40/1'inci maddesinde yer alan “Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir” hükmü yer almaktadır (Gözler, 2014: 140). Yine Anayasada “İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır” hükmü yer almaktadır (m. 125/1).

Anayasada da belirtilen, yürütme organının işlemlerine karşı getirilen bu güvence sistemi, sadece insan haklarına saygı duymamaya ilişkin, insan haklarını ihlal veya tümüyle ortadan kaldırmaya yönelik durum, eylem, işlem ve davranışların önüne geçilmesi değil, hürriyetlerin kullanılmasını, gerçekleşmesini sağlamaya yönelik kuralları, eylem ve işlemleri de kapsamına alır (Kaboğlu, 2013: 117).

1.2.6.1.3. Diğer Kişilere Karşı Koruma

Kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin devlete karşı korunması kadar önemli bir konu varsa, o da diğer kişilere karşı korunmasıdır. Günümüz toplumları

olabildiğince kalabalık halde yaşamaktadır. Yerleşim birimleri belirli merkezlerde toplanmakta ve bu merkezlerin nüfusu katbekat artmaktadır. Bununla bağlantılı olarak kişinin, her anında diğer insanlarla oldukça yakın bir ilişki kurma durumu söz konusu olmaktadır. Gerek günlük yaşamında işte, sokakta, alışverişte; gerekse de evde otururken ya da gece uyurken sürekli diğer insanların etkisi hissedilebilmektedir. Bu durum, kişinin temel hak ve hürriyetlerinin her an tehlike altında olduğunun da bir göstergesidir. Zira hiçbir hürriyet sınırsız kullanılamaz ve kişi kendi hürriyet alanını kullanırken diğer kişilerin alanına saygı göstermeli ve müdahaleden kaçınmalıdır.

Kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin, başkaları tarafından ihlal edilmesi durumunda bunun önlenmesi ve mağduriyetin telafisi devletin görevidir. 1982 Anayasası, hak arama hürriyeti kapsamında, herkese yargı mercileri önünde davacı ve davalı olarak, iddia ve savunmada bulunma hakkı tanımaktadır (m. 36/1). Temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin düzenlemeler, Anayasanın kişinin hakları ve ödevlerini düzenleyen bölümü içinde yer almakla beraber; bu kurallar tüm temel hak ve hürriyetleri ilgilendirir niteliktedir (Gözübüyük, 2013: 185). Tüm bu kuralların amacı, kişilere temel hak ve hürriyetlerini koruma imkânının sağlanması, yapılan haksızlıkların giderilmesi, uğranılan bir zarar varsa, bunun da devletçe karşılanmasıdır (Gözübüyük, 2013: 187).

1.2.6.2. Uluslararası Düzeyde Koruma

İnsanlık tarihi incelendiğinde, insanların bir başkasına her zaman zarar verebilme potansiyelinin olduğu bir gerçektir. İnsanoğlu, 2'inci Dünya Savaşında bu konuda zirveye ulaşmıştır. Savaşan devletlerin sistematik olarak uyguladığı hak ihlalleri politikalarını bir kenara bırakalım; savaş boyunca devletler en temel insan hakkı olan yaşam hakkı üzerinde kitlesel ve sistematik olarak bir kıyım yaşatmışlardır.

2'inci Dünya Savaşından sonra, temel hak ve hürriyetlerin sosyal anlamda genişlemesi ve yayılması bakımından bir ivme kazanıldığı söylenebilir. Bu Savaş, insan hakları konusunda büyük ve önemli bir yenilik daha getirmiştir. O da, bu

hakların uluslararası alana geçişini sağlamış ve onlara ilk defa olarak uluslararası bir nitelik kazandırmıştır (Kapani, 2013: 60).

Temel hak ve hürriyetlerin uluslararası alanda korunması için Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi çok önemli milletlerarası kuruluşlar oluşturulmuştur (Gözler, 2014: 144).

1.2.6.2.1. Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

Henüz 2'inci Dünya Savaşı devam ederken kuruluş hazırlıkları başlayan Birleşmiş Milletler örgütü, 25 Haziran 1945'de Avrupa savaşının bitiminden kısa bir süre sonra imzalanmıştır (Mumcu ve Küzeci, 2012: 95-96). Birleşmiş Milletler Antlaşmasıyla gerçekleştirilecek amaçların belki de en önemlisi, insan hak ve hürriyetlerini, bu Antlaşmaya katılacak tüm devletlerde gerçekleştirmek veya gerçekleşmesini sağlamaya yardımcı olmaktır (Mumcu ve Küzeci, 2012: 97).

Bu amaçlarla yapılan çalışmalar kısa süre içerisinde sonuç vermiş ve 10 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıyla "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" kabul edilmiştir². Beyanname bir başlangıç ve otuz maddeden oluşmaktadır. Beyannamenin giriş bölümünde, beyannamenin amacı şu şekilde belirtilmiştir:

"İnsanlık topluluğunun bütün bireyleriyle kuruluşlarının bu Bildirgeyi her zaman göz önünde tutarak eğitim ve öğretim yoluyla bu hak ve özgürlüklere saygıyı geliştirmeye, giderek artan ulusal ve uluslar arası önlemlerle gerek üye devletlerin halkları ve gerekse bu devletlerin yönetimi altındaki ülkeler halkları arasında bu hakların dünyaca etkin olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamaya çaba

² Beyanname, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı Kararıyla ilan edilmiştir. 6 Nisan 1949 tarih ve 9119 Sayılı Bakanlar Kurulu ile "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Resmi Gazete ile yayınlanması yayımdan sonra okullarda ve diğer eğitim müesseselerinde okutulması ve yorumlanması ve bu Beyanname hakkında radyo ve gazetelerde munasip neşriyatta bulunulması" kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulu Kararı 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim Tarihi 15.9.2016).

göstermeleri amacıyla tüm halklar ve uluslar için ortak ideal ölçüleri belirleyen bu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini ilan eder.”

Beyanname, bütün insanların hür olduğunu, şeref ve haklar bakımından eşit doğduğunu, insanların birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranması gerektiğini belirtmektedir (m. 1). Herkesin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş, etnik veya sosyal köken, mülkiyet, doğum gibi hiçbir ayırım gözetmeden bu bildirgenin ilan ettiği bütün hak ve hürriyetlerden yararlanma hakkının olduğu belirtilmektedir (m. 2). Beyannamenin devam eden maddelerinde ise yaşama hakkı (m. 3), kölelik ve köle ticareti yasağı (m. 4), insanlık dışı muamele ve işkence yasağı (m. 5), kanun önünde eşitlik (m. 7), ayrımcılık durumunda kişilerin mahkemelere başvurma hakkı (m. 8), keyfi olarak tutuklama ve sürgün yasağı (m. 9), bağımsız mahkemelerde yargılanma hakkı (m. 10), özel yaşamın gizliliği ve özel yaşama keyfi olarak karışılmayacağı (m. 12), kişinin konutuna ve haberleşme hürriyetine keyfi olarak karışılmayacağı (m. 12) gibi hususları düzenlemiştir.

Siyasi haklarla ilgili düzenlemelere de yer veren Beyanname, herkesin bir vatandaşlık hakkının olduğunu, kimsenin keyfi olarak vatandaşlıktan veya vatandaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılamayacağını, yetişkin her erkek ve kadının uyruğu ne olursa olsun evlenip, yuva kurabileceğini belirtmiştir (m. 15-16). Herkesin doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülkenin yönetimine katılabileceğini, herkesin kamu hizmetlerine girme ve kamu hizmetlerinden eşit olarak faydalanma hakkının olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Beyannamede, halkın iradesinin hükümet otoritesinin temeli olduğu da belirtilmektedir (m. 21). Devamında bu iradenin, gizlilik ve serbestlik ilkelerine riayet edilerek, genel ve eşit oy verme yoluyla yapılacak ve düzenli aralıklarla tekrarlanacak hür ve dürüst seçimlerle belirleneceği de belirtilmektedir. (m. 21).

Doktrinde bu Beyannamenin günümüz modern insan hakları uygulamalarına yönelik en baş kaynak olduğu belirtilmektedir (Mumcu ve Küzeci, 2012: 98).

1.2.6.2. Avrupa Konseyi Çerçevesinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

Avrupa Konseyi çerçevesinde 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanmış ve 1953 yılında yürürlüğe girmiş bulunan İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi bir giriş ve elli dokuz maddeden oluşmaktadır³. Avrupa Konseyi'nin amacının, üyeleri arasında daha sıkı bir birlik sağlamak olduğunu ve temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması ve geliştirilmesi olduğu belirtilerek, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde düzenlenen temel hak ve hürriyetler listesini genişletmek gerekliliği ifade edilmektedir (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Giriş Bölümü).

Sözleşme ve protokollerinde düzenlenen temel hak ve hürriyetler genel olarak şunlardır: Yaşam hakkı (m. 2), işkence, insanlık dışı ve onur kırıcı muamele ve ceza verme yasağı (m. 3), kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (m.4), hürriyet ve güvenlik hakkı (m. 5), adil yargılanma hakkı (m. 6), suç ve cezaların kanuniliği (m. 7), özel hayata saygı (m. 8), konut dokunulmazlığı hakkı (m. 8), haberleşme hürriyetlerine saygı (m. 8), düşünce, din ve vicdan hürriyeti (m. 9), ifade hürriyeti (m. 10), toplantı ve örgütlenme hürriyeti (m. 11), ölüm cezasının koşulsuz olarak kaldırılması (13'üncü Protokol m. 13), ayrımcılığın yasaklanması (12'inci Protokol m. 1).

Sözleşme ile ihdas edilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, taraf devletlerin veya kişilerin başvurularını inceleyerek hukuken bağlayıcı karar alma yetkisine sahiptir (Atar, 2013: 136).

Türkiye 1987'de İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine göre, bireysel başvuru hakkını ve 1990'da da Avrupa İnsan Hakları Divanının zorunlu yargılama yetkisini kabul etmiştir (Bilir, 2012: 7).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararları bağlayıcıdır. Ancak, Mahkeme, bir iç hukuk işleminin iptaline değil; bu işlemin İnsan Hakları Avrupa

³ Sözleşme metni ve ek protokoller için bkz. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi 15.9.2016).

Sözleşmesine aykırı olduğuna ve bundan dolayı ihlal eden devletin tazminat ödemesine karar verir (Gözler, 2014: 145).

Taraf olan devlet, Mahkemenin hükmettiği tazminatı ödeyerek hükmü yerine getirmiş olur. Devletlerin hükmün koşullarını yerine getirip getirmediğini Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi denetler (Bilir, 2012: 97).

İKİNCİ BÖLÜM

1982 ANAYASASI'NDA SİYASİ HAKLAR VE ÖDEVLER

2.1. Genel Olarak

1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetler konusundaki yaklaşımı 1961 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan değişikliklerin devamı niteliğindedir.⁴ Zira bu değişikliklerle 1961 Anayasası'nın ilk halindeki düzenlemeler, hak ve hürriyetler açısından daha gerici nitelikte olmuştur. 1982 Anayasası'nda da aynı tutum daha katı şekilde devam ettirilmektedir. Bunun dışında sınıflandırma olarak 1961 Anayasası'nda olduğu gibi Georg Jellinek'in klasik sınıflandırma sisteminin benimsendiğini görmekteyiz. 1982 Anayasası'nın ikinci kısmı “Temel Haklar ve Ödevler” başlığı altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır: “Genel Hükümler (m. 12-16)”, “Kişinin Hakları ve Ödevleri (m. 17-40)”, “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler (m. 41-65)” ve “Siyasi Haklar ve Ödevler (m. 66-74)”.

Çalışmamızın ilk bölümünde 1982 Anayasasının temel hak ve hürriyetlerle ilgili olan genel hükümlerini (m. 12-15) ayrıntılı bir şekilde inceledik. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan 1982 Anayasası'nda siyasi haklar ve ödevler kısmını bu bölümde, detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Ancak Anayasada ayrıntılı bir şekilde düzenlenen kişi hak ve ödevleri (m. 17-40) ile sosyal ve ekonomik haklar ve ödevleri (m. 41-65), çalışmamızın esas konusuna geçmeden evvel genel hatlarıyla açıklamakta fayda görmekteyiz.

2.2. Kişinin Hakları ve Ödevleri

1982 Anayasasının “Temel haklar ve ödevler” başlıklı ikinci kısmının, “Kişinin hakları ve ödevleri” başlıklı ikinci bölümünde (m. 17-40) devlete, bir şey yapmama, kişinin alanına müdahalede bulunmama yükü yükleyen negatif statü hakları düzenlenmektedir (Küçük, 2013: 245).

⁴ Değişiklikler için bkz. 22.9.1971 tarih ve 13964 sayılı Resmi Gazete.

Bu bölümde düzenlenen hak ve hürriyetler, insan haklarıyla ilgili olarak eski tarihli metinlerde dahi yer alırlar⁵. Örneğin, 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde de, 1787 tarihli ABD Anayasasında da, 1876 tarihli ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-u Esasi’de de bu hak ve hürriyetleri görebiliriz. Bu sebeple, bu hak ve hürriyetlere klasik hak ve hürriyetler de denilmektedir (Özer, 2012: 150).

Bu bölümde düzenlenen hak ve hürriyetler şunlardır: Kişi dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı (m. 17), angarya yasağı (m. 18), özel hayatın gizliliği (m. 20), konut dokunulmazlığı (m. 21), haberleşme hürriyeti (m. 22), yerleşme ve seyahat hürriyeti (m. 23), din ve vicdan hürriyeti (m. 24), düşünce ve inanç hürriyeti (m. 25), düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti (m. 26), bilim ve sanat hürriyeti (m. 27), basın hürriyeti (m. 28), süreli ve süresiz yayın hakkı (m. 29), düzeltme ve cevap hakkı (m. 32), dernek kurma hürriyeti (m. 33), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (m.34), mülkiyet hakkı (m. 35).

Anayasanın bu bölümünde, kişi hak ve hürriyetleri düzenlenmekle yetinilmemiş, aynı zamanda korunmaları ile ilgili düzenlemelere de yer verilmiştir (Gözübüyük, 2013: 185). Bunlar: Kişi hürriyeti ve güvenliği (m. 19), hak arama hürriyeti (m. 36), kanuni hâkim güvencesi (m. 37), suç ve cezalara ilişkin esaslar (m. 38), ispat hakkı (m. 39), yetkili makamlara başvurabilme imkânının tanınması (m. 40) gibi düzenlemelerdir.

Bu bölümde düzenlenen hak ve hürriyetlerin büyük çoğunluğunun, G. Jellinek’in temel hak ve hürriyetlere ilişkin klasik sınıflandırmasındaki negatif statü haklarından olduğu görülmektedir. Hatırlanacağı üzere, Negatif statü hakları; kişinin kendine özel alanının sınırlarını belirleyen ve devlet tarafından dokunulamayacak, aşılamayacak ve korunması gereken hak ve hürriyetlerdi. Bunlar devlete, negatif bir tutum takınma yani “karışmama”, “müdahale etmeme” ödevi yüklemektedir (Kapani, 2013: 6).

Burada belirtmek istediğimiz bir husus daha vardır. O da, genelinde de kazuistik metotla hazırlanan 1982 Anayasasının bu bölümünde asli kurucu iktidarın

⁵ Bu hak ve hürriyetlere “Birinci Kuşak Haklar” denilmesinin sebebi budur.

bu işi biraz daha abartmış olması hususudur. Zira bu bölümde düzenlenen bazı hak ve hürriyetler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi gibi uluslararası düzenlemelerde de yer alırken; bazılarının yer almadığını görmekteyiz⁶. Bunların anayasa gibi en üst hukuki normda yer alması kanaatimizce gereksizdir. Zira bu hak ve hürriyetler esasında, diğer temel hak ve hürriyetlerin kapsama alanına dâhildir.

2.3. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler

1982 Anayasasının “Temel haklar ve ödevler” başlıklı ikinci kısmının, “Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevleri” başlıklı üçüncü bölümünde (m. 41-65) sosyal devlet anlayışının gereklerinden olan sosyal ve ekonomik hak ve hürriyetler ile ödevlere yer verilmiştir (Küçük, 2013: 272).

Bu bölümde düzenlenen hak ve hürriyetler ile ödevlerin, G. Jellinek’in temel hak ve hürriyetlere ilişkin klasik sınıflandırmasındaki pozitif statü haklarından olduğu görülmektedir. Hatırlanacağı üzere, pozitif statü hakları, kişilere devletten hizmet etme, katkı sağlama ve yardım etme gibi olumlu bir davranış isteme imkânı tanıyan haklardır. Bu kapsamda devletin sosyal alanda yapması gereken belirli ödevleri vardır. Bunlara, aynı zamanda, kişiye devletten bir şey(ler) talep etme (isteme) hakkı verdiği için, “isteme hakları” da denilir (Gözübüyük, 2013: 174).

2’inci Dünya Savaşından sonra gelişerek anayasal düzenlemelerde yerini alan bu hak ve hürriyetler, ülkemizde de ilk defa 1961 Anayasasında düzenlenmiştir (Özer, 2012: 160).

Anayasa’nın bu bölümünde düzenlenen hak ve hürriyetler ile ödevler şunlardır: Ailenin korunması ve çocuk hakları (m. 41), eğitim ve öğrenim hakkı (m. 42), kıyılarından faydalanma hakkı (m. 43), çalışma ve sözleşme hürriyeti (m. 48), çalışma hakkı (m. 49), dinlenme hakkı (m. 50), sendika kurma hakkı (m. 51), toplu iş

⁶ Bunlara örnek vermek gerekirse: Bilim ve sanat hürriyeti (m. 27), Kamu tüzel kişilerinde bulunan basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı (m. 31), Düzeltme ve cevap hakkı (m. 32), İspat hakkı (m. 39).

sözleşmesi hakkı (m. 53), grev hakkı (m. 54), konut hakkı (m. 57), sosyal güvenlik hakları (m. 60).

Anayasa’da Devletin, sosyal ve ekonomik alanlarda yine Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının elverdiği ölçüde yerine getirebileceği belirtilmektedir (m. 65). Bu konuda Şeref Gözübüyük’ün ifade ettiği şu sözlere aynen katılıyoruz:

“Bu düzenleme, gerçekçi bir düzenlemedir. Ancak, tüm ekonomik ve sosyal haklar bu kuralın uygulama alanına girmez. Örneğin, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı gibi haklar, bu düzenlemenin dışındadır. Buna karşın, konut hakkı, sosyal güvenlik hakları, sanatın ve sanatçının korunması gibi haklar ve devlet görevleri, ancak devletin mali olanakları ölçüsünde gerçekleştirilebilir.”(Gözübüyük, 2013: 176).

2.4. Siyasi Haklar ve Ödevler

1982 Anayasasının “Temel haklar ve ödevler” başlıklı ikinci kısmının, “Siyasi haklar ve ödevler” başlıklı dördüncü bölümünde (m. 66-74) kişiye, devlet yönetimine katılma hakkı sağlayan haklar düzenlenmektedir (Gözübüyük, 2013: 177). Anayasadaki sıralamasına göre bu haklar şunlardır: Vatandaşlık (m. 66), seçme ve seçilme hakkı (m. 67), siyasi faaliyette bulunma hakkı (m. 67), siyasi parti faaliyetleri (m. 68-69), kamu hizmetine girme hakkı (m. 70) ve dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı (m. 74). Ödevler kategorisinde ise kamu hizmetindekiler için mal beyannamesi (m. 71), askerlik (vatan hizmeti, m. 72), vergi yükümlülüğü (m. 73) bulunmaktadır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 187).

Bu başlık altında Anayasada düzenlenen siyasi hak ve ödevleri inceleyeceğiz.

2.4.1. Türk Vatandaşlığı

Vatandaşlık kavramı, gerçek kişileri devlete bağlayan hukuki ve siyasi bir bağdır (Doğan, 2010: 22). Kişinin, bir devleti oluşturan insan unsuruna hukuki bağlılığını ifade eder. Bu bakımdan vatandaşlık, bir “aidiyet” şeklindedir. Vatandaşlık,

kişinin devlete olan aidiyetini belirlerken aynı zamanda bu aidiyetin hukuki statüsünü de tanımlamaktadır. Bu hukuki statüyle, kişinin devlet karşısındaki hak ve sorumlulukları belirlenir (Küçük, 2013: 281).

Anayasaya göre, Türkiye Cumhuriyeti Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür" (m. 66/1). Anayasa'nın bu düzenlemesinde dil, din, ırk gibi somut öğeler bağlamında bir vatandaşlık tanımı değil; sübjektif millet anlayışına dayalı çağdaş bir düzenleme yapılmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında ise "Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür" denilmektedir⁷.

Sübjektif millet anlayışı, Fransız "ortak yaşama isteği" anlayışı olarak da bilinir. Buna göre; millet birlikte yaşama isteğinin bir ürünüdür. Burada nesilden nesile aktarılan manevi miras, geçmişin parlak ve karanlık günlerinin anılarına bağlı kalmak, gelecek için izlenecek tutumun birlikte hazırlanması yatar (Teziç, 2013: 134). Diğer bir millet anlayışı olan objektif millet anlayışı ise, Alman "ulus/ırk" anlayışı olarak bilinir ve millet olabilmek için insanlar arasında dil, din, ırk, kan birliği gibi objektif (somut) ortaklıklar aranır (Teziç, 2013: 133-134).

Anayasaya göre vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve sadece kanunda belirtilen durumlarda kaybedilir (m. 66/3). Bu kapsamda şu an yürürlükte olan 29.5.2009 tarih ve 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu⁸, Türk vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesine dair iş ve işlemlerin yürütülmesine dair usul ve esasları belirlemektir (m. 1).

Vatandaşlık hakkının sınırı Anayasada çizilmiştir. Hiçbir vatandaş, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz (m. 66/4).

Türkiye'de siyasi hakların kullanılması, vatandaşlık kavramı ile doğrudan bağlantılıdır. Oysa Avrupa ülkelerinin çoğunda, özellikle yerel yönetim seçimlerinde

⁷ 1982 Anayasası'nın ilk halinde ikinci fıkra şöyleydi: "Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir." Fıkra'daki son cümle 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle kaldırılmıştır.

⁸ Kanun, 12.6.2009 tarih ve 27256 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

seçme ve seçilme hakkı, sadece vatandaşları ilgilendiren bir hak olarak değil; o bölgede oturan herkesi ilgilendiren bir hak olarak görülmektedir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 188).

Yine Anayasada, vatandaşlıktan çıkarılmayla ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolunun kapatılamayacağı belirtilmektedir (m. 66/5). Bu hüküm, Anayasada da belirtilen, Türkiye Cumhuriyetinin demokratik bir hukuk devleti olmasının (m. 2) bir gerekliliğidir. Zira idarenin tüm eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi olduğunu belirten Anayasa (m. 125/1), idari bir karar niteliğinde olan vatandaşlıktan çıkarma işlemini de yargı denetimine tabi kılmıştır.

2.4.2. Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları

1982 Anayasasının “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlıklı 67’inci maddesi şöyledir: Vatandaşlar, kanunda gösterilen koşullara uygun olarak, seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti bünyesinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir (f.1). Seçimler ve halkoylamaları serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler (f. 2). On sekiz yaşını dolduran her vatandaş seçme ve halkoylamasına katılma haklarına sahiptir (f. 3). Silâh altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar. (f. 5). Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir (f. 6). Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz (f. 7).

2.4.2.1. Seçme Hakkı ve Seçilme Hakkı

İnsanlar vatandaşı oldukları ülkelerin yönetimine seçme ve seçilme hakkını kullanarak katılırlar. Bu, temsili demokrasi anlayışının bir parçasıdır. Seçme hakkı, vatandaşlara (seçmenlere) parlamentoda kendilerini kimlerin temsil edeceğini veya

kimlerin kendilerini yöneteceğini belirleme imkânı tanır. Seçilme hakkı ise vatandaşların devlet yönetimine aktif olarak katılmalarına imkân tanır.

Seçme ve seçilme hakkı, demokratik devlet yönetiminin vazgeçilmez şartlarındandır. Bu sebeple seçim hürriyetinin, anayasa ve kanunların belirleyeceği zorunlu haller dışında kısıtlanmaması gerekir (Akad ve Dinçkol, 2007: 448).

Anayasa’da vatandaşların kanunda gösterilen koşullar altında, seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu belirtilmektedir (m. 67/1). Anayasal ve seçimlerle ilgili diğer mevzuat hükümleri bağlamında seçme hakkına haiz olabilmesi için kişide aranan şartlar şunlardır:

- Türk vatandaşı olmak (AY m. 66, 67/3).
- On sekiz yaşını doldurmuş olmak (AY m. 67/3)⁹.
- Seçmen kütüğüne kayıtlı olmak (298¹⁰ sayılı Kanun m. 28-49).
- Kısıtlı olmamak (298 sayılı Kanun m. 8)¹¹.
- Kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak (5237 s. Türk Ceza Kanunu m. 53-b).

Anayasaya göre, taksirli suçlardan hüküm giyenler dışında ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy hakkına sahip değildir. Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde oy kullanılması ve oyların hesaplanması işlemlerinde seçim emniyeti açısından alınması gerekli tedbirler Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenir ve görevli hâkimin yönetim ve denetimi altında yapılır (m. 67/5).

Anayasada bir de mesleklerinden dolayı seçme hakkına haiz olmayanlar vardır (m. 67/5). Bunlar:

⁹ 1982 Anayasasının ilk haline göre seçmen olabilme yaşı 21 idi.1987 yılında yapılan değişiklik ile 20 olarak belirlenen yaş sınırı, 1995 yılında yapılan değişiklik sonrası 18 olarak belirlenmiştir.

¹⁰ Kanun künyesi şöyledir: 26.4.1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (2.5.1961 tarih ve 10796 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır).

¹¹ Reşit bir kişinin mahkeme kararıyla fiil ehliyetinin kaldırılmasıdır. Bu duruma kısıtlılık hali denir. Kısıtlılık nedenleri Türk Medeni Kanununun 405-408’inci maddeleri arasında sayılmıştır.

- Silâh altında bulunan er, erbaş, onbaşı ve kıta çavuşları (298 sayılı Kanun m. 7).

- Askeri öğrenciler (298 sayılı Kanun m. 7).

Bu meslek mensupları, seçim günü izinli olsalar dahi oy kullanamazlar. Askeri personele yönelik böyle bir uygulamanın amacı askeri düzen içerisinde sıkı bir şekilde uygulanan emir-komuta zincirinden dolayı, sayılan bu personelin oyunu rahat bir şekilde kullanamayacak olması tehlikesidir (Karamustafaoğlu, 1970: 198).

Seçme hakkıyla birlikte anılan ve onun bütünleyici parçası diyebileceğimiz seçilme hakkı ise Anayasada ayrıca düzenlenmemiştir. Bu konuda her bir seçimle ilgili, adaylıkların düzenlendiği bölümlere bakmak gerekmektedir. Türkiye’de kişilerin seçilme hakkını kullanabileceği üç ayrı platform vardır. Bunlar: TBMM seçimleri, Cumhurbaşkanı seçimleri ve mahalli idareler seçimleridir.

TBMM seçimlerinde kişinin milletvekili adayı olabilmesi ve seçilebilmesi için şu şartları taşıması gerekmektedir: 25 yaşını doldurmuş, Türk vatandaşı olmak (m. 76/1). Ayrıca en az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetlerinden yasaklılar, taksirli suçlar dışında toplam bir yıl veya daha fazla hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilâs, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler (m. 76/2).

Görüldüğü üzere, Anayasada düzenlenen bu katalog suçları işleyip hüküm giyen bir kişi affa uğramış olsa bile milletvekili seçilemeyecektir. Bu düzenlemeyi doktrinde Ergun Özbudun şöyle eleştirmektedir: *“Bu hükmü, genel affın niteliğine pek uymayan bir hüküm olarak değerlendirebiliriz. Çünkü genel affa kural, affın sadece cezayı değil, aynı zamanda suçu bütün hukuki hüküm ve neticeleriyle ortadan kaldırmasıdır.”* (Özbudun, 2013: 285).

Hâkimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler (AY m. 76/3).

Cumhurbaşkanı seçimlerinde, seçilme yeterliliği için aranan şartlar şöyledir: 40 yaşını tamamlamış ve yüksek öğrenim görmüş TBMM üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliğine sahip Türk vatandaşı olmak (AY m. 101/1). Cumhurbaşkanı seçimlerinde aday olabilmek için 20 milletvekilinin yazılı teklifi gereklidir. Ayrıca, son yapılan TBMM genel seçimlerinde geçerli oylar toplamı birlikte hesaplandığında %10'u geçen siyasi partiler ortak aday gösterebilir (AY m. 101/3).

Mahalli idareler seçimlerinde, seçilme hakkını kullanabilmek yani aday olabilmek için ilgili kanunda şöyle bir düzenleme bulunmaktadır: 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 11'inci maddesinde belirtilen sakıncaları taşımamak şartıyla, 25 yaşını dolduran her Türk vatandaşı belediye başkanlığına, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeliğine seçilebilir (2972 sayılı Kanun¹² m. 9).

Anayasada seçimlere ilişkin belirli ilke ve düzenlemeler de yer almaktadır (m. 67/2). Bu ilke ve düzenlemeleri bir alt başlıkta detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

2.4.2.2. Seçimlere İlişkin Anayasal İlkeler

1982 Anayasasının 67/2'inci maddesi şöyledir: Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler.

¹² Kanun künyesi şöyledir: 18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (18.1.1984 tarih ve 28285 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır).

Çalışmamızın bu bölümünde Anayasada da belirtilen seçme hakkının demokratik ilkelerini açıklayacağız.

2.4.2.2.1. Eşitlik İlkesi

Seçimlere katılan tüm vatandaşların eşit miktarda oy hakkına sahip olmasıdır. Günümüzde, her seçmenin eşit miktarda oy hakkının olması gerekliliği tartışılmaz bir kuraldır. Zira seçmenlerin siyasal yeteneklerinin adil bir şekilde ölçülebileceği bir yöntem bulunmamaktadır (Karamustafaoğlu, 1970: 129-130).

Eşitlik ilkesi 1982 Anayasasının bu konuyla ilgili düzenlemelerinde (m. 67/2) yer aldığı gibi, “Kanun Önünde Eşitlik” başlıklı 10’uncu maddesinde ayrıca ve detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Buna göre: Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi düşünce, din, mezhep gibi sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir (f. 1). Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliği sağlamakla mükelleftir. Bu amaçla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı yorumlanamaz (f. 2). Çocuklar, yaşlılar, engelliler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz (f. 3). Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa ayrıcalık tanınmaz (f. 4). Devlet organları ve idare makamları tüm işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun hareket etmek zorundadırlar (f. 5).

2.4.2.2.2. Genellik İlkesi

Burada genellik ilkesinden kastedilen esasen genel oy ilkesidir. Genel oy; servet, vergi, eğitim-öğrenim durumu, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşların oy hakkına sahip olmasıdır (Özbudun, 2013: 89).

Genel oy ilkesi, istisnasız tüm vatandaşların oy hakkına sahip olması anlamına gelmemelidir. Zira yukarıda da açıkladığımız gibi, yaş, kısıtlı olmama gibi birtakım özel durumlarda oy hakkına getirilen kısıtlamalar bu ilkeye aykırılık oluşturmamaktadır.

2.4.2.2.3. Gizlilik İlkesi

Seçmenin kullandığı oyun başkaları tarafından bilinmemesidir. Seçmenlerin oylarını, her türlü baskıdan uzak ve serbest bir şekilde kullanabilmelerini sağlar (Özbudun, 2013: 91). Seçimlerde gizlilik, kapalı oy verme yerleri ve resmi mühürlü tek tip oy kullanma zarfları ile sağlanabilir (Buran, 2005: 45).

Oyların gizli kullanılması kadar, oylama işlemi bittikten sonra sayımın açık bir şekilde yapılması da önemlidir. Aksi halde şeffaf ve meşru bir seçim olmayacaktır. Türkiye’de gizli oy, açık sayım ve döküm ilkesine göre yapılan ilk seçim 1950 seçimleridir (Buran, 2005: 37).

2.4.2.2.4. Serbestlik İlkesi

Seçmenlerin oylarını her türlü baskıdan uzak ve hür iradelerine dayanarak kullanabilmesidir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 2169. Serbestlik ilkesi, gizlilik ilkesinin tamamlayıcısı niteliktedir. Çünkü seçmenlerin oylarını serbest bir şekilde kullanabilmeleri üzerlerindeki baskının kaldırılmasıyla sağlanır (Teziç, 2013: 312).

Anayasa Mahkemesi serbestlik ilkesinin önemine binaen, bir kararında şu ifadelerle yer vermektedir: “*Serbest seçim hakkı, her türlü siyasal, ekonomik etki ve baskıdan uzak olarak oy kullanılmasını kapsar. Serbest oy ilkesine göre yapılan seçimde, seçmen oyunu açık ya da kapalı hiçbir baskıya ve bir müdahaleye uğramadan kullanır.*” (E.N. 1995/54, K.N. 1995/59, K.T. 18.11.1995).

2.4.2.2.5. Tek Dereceli Seçim

Seçmenlerin araya başka bir kimse girmeden, doğrudan doğruya temsilcilerini seçebilmelerine tek dereceli seçim yöntemi denir. İki veya üç dereceli seçimde ise, seçmen doğrudan doğruya temsilcisini seçemez. Seçmen, temsilcisini seçecek olan ikinci veya üçüncü seçmenleri (aracıları) seçer. Ardından bu seçilenler (ikinci seçmen) tarafından yeni bir seçim yapılır. İki veya üç dereceli seçim, tek dereceli seçime göre demokratik bir yöntem olarak görülmez (Gözübüyük, 2013: 90).

1946 yılına kadar Türkiye’de yapılan seçimlerde iki dereceli seçme yöntemi uygulanmıştır. 1946’dan beri seçimler tek dereceli olarak yapılmaktadır (Buran, 2005: 48).

2.4.2.2.6. Yargı Denetimi ve Gözetimi

Seçimlerin yargı gözetimi ve denetimi altında yapılmasının amacı, seçimlerin serbestliğini ve dürüstlüğü temin etmektir. Bu işin siyasi organlara bırakılması halinde, seçimlerin dürüstlüğü açısından sakıncalı sonuçlar ortaya çıkabilir (Atar, 2013: 72).

Türkiye’de seçimlerin gözetim ve denetim görevi bağımsız bir yargı organına verilmiştir. Bu organ Yüksek Seçim Kuruludur. Seçimlerin başlamasından bitimine kadar, seçimin düzen içinde yönetimi ve dürüstlüğü ile ilgili tüm işlemleri yapma ve yaptırma, seçim süresince ve seçimden sonra seçim konularıyla ilgili bütün yolsuzlukları, şikâyet ve itirazları inceleme ve kesin karara bağlama ve TBMM üyelerinin seçim tutanaklarını ile Cumhurbaşkanlığı seçimi tutanaklarını kabul etme görevi Yüksek Seçim Kurulundur. Yüksek Seçim Kurulunun kararları kesindir, aleyhine başka bir mercie başvurulamaz (AY m. 79/2).

2.4.3. Siyasi Parti Faaliyetleri

2.4.3.1. Genel Olarak

Seçim serbestliğinin tam olarak temin edilebilmesi, seçmenlerin farklı alternatifler arasından rahat bir tercih yapabilmelerine bağlıdır. Çağdaş demokrasilerde bu alternatifler, siyasi partiler tarafından oluşturulur. Çağımız demokrasisi, partiler demokrasisidir (Özbudun, 2013: 92).

Çağımızda demokrasiler siyasi partiler üzerinden işlemektedir. Siyasi partiler, demokrasilerde kitlelere yön veren sembollerin ve söylemlerin adresidir (İba, 2008: 175).

Siyasi parti kuranların ve üyelerinin amaçları, devlet ile hukuku, ekonomik ve toplumsal normları, modelleri, uygulamaları kendi ortak görüşlerine göre düzenleyip işletebilmek için yandaş toplamak ve iktidara gelmektedir (Mumcu ve Küzeci, 2012: 135).

1982 Anayasasına göre siyasi partiler, demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez unsurlarıdır (m. 68/2). Bunun doğal sonucu olarak, vatandaşlar siyasi parti kurma ve usulüne göre siyasi partilere üye olma hakkına sahiptirler.

2.4.3.2. Siyasi Partilerin Kurulması ve Siyasi Parti Üyeliği

1982 Anayasasına göre, siyasi partiler önceden izin almaksızın kurulabilirler ve Anayasa ve kanun hükümleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürürler (m. 68/3). Bir toplumda, serbestçe kurulan ve faaliyette bulunan siyasi partilerin varlığının, devlet iktidarının sınırlanması ve hürriyetlerin korunması hususunda en önemli faktörlerden birini teşkil ettiğine şüphe yoktur (Kapani, 2013: 274).

Vatandaşların, siyasi parti üyesi olabilmeleri için on sekiz yaşını doldurmuş olmaları gerekir (AY m. 68/1). Siyasi partiler, parti üyeliği için şartları sağlayan en az otuz Türk vatandaşı tarafından kurulur (2820 sayılı Kanun¹³ m. 8/1).

2820 sayılı Kanuna göre, siyasi partilerin genel merkezi Ankara'da bulunur (m. 8/2). Siyasi partiler, kanunda belirtilen bildiri ve belgelerin, İçişleri Bakanlığına verilmesiyle tüzelkişilik kazanırlar. Bildiride, kurulacak siyasi partinin adı, genel merkez adresi, kurucuların adı, soyadı, doğum yeri ve tarihi, öğrenim durumları, meslek veya sanatlarıyla ikametgahlarının belirtilmesi ve bu bildirinin bütün kurucular tarafından imzalanması ve bildiriye beşer adet olmak üzere kurucuların nüfus kayıt örnekleri, adli sicil belgeleri ve kurucuların ayrı ayrı düzenledikleri siyasi parti kurucusu olabilme şartlarını taşıdıklarını belirten imzalı beyannameler ile kurucular tarafından imzalanmış parti tüzüğü ve programının eklenmesi şarttır (m. 8/4).

¹³ Kanun künyesi şöyledir: 22.4.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (Kanun, 24.4.1983 tarih ve 18027 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır).

Siyasi parti kurarken tanınan serbestlik, partilere üyelikte de tanınmıştır. Vatandaşlar, siyasi partilere üye olmaya veya üyelikten çıkma konusunda serbesttirler. Bu serbestlik, ne devlet tarafından ne de kişiler tarafından engellenemez. Ancak, bir partinin Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya aykırılık iddiasıyla kapatılması, bu serbestliğin devlet tarafından engellendiği anlamına gelmemelidir (Özcan ve Yanık, 2011: 76).

On sekiz yaşını tamamlayan, medeni ve siyasal hakları kullanma ehliyetine sahip her Türk vatandaşı bir siyasi partiye üye olabilir (2820 sayılı Kanun m. 11). Ancak, siyasi parti üyeliğine 1982 Anayasası ve Kanunlarda bir takım sınırlamalar getirilmiştir. Anayasanın 68'inci maddesinde siyasi parti üyeliğiyle ilgili düzenlemeler vardır. Buna göre: Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dâhil yüksek yargı organlarının mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar (f. 5). Yükseköğretim elemanlarının siyasi partilere üye olmaları sadece kanunla düzenlenebilir. Kanun bunları, siyasi partilerin merkez organları dışında kalan parti görevi almalarına imkân tanımaz ve parti üyesi yükseköğretim elemanlarının yükseköğretim kurumlarında uyacakları esasları belirler (f. 6). Yükseköğretim öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerine ilişkin esaslar kanunla düzenlenir (f. 7).

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununda da, siyasi parti üyeliğiyle ilgili Anayasada olmayan düzenlemeler vardır. Buna göre: Basit ve nitelikli zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlar ile istimal ve istihlak kaçakçılığı dışında kalan kaçakçılık suçları, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma veya Devlet sırlarını açığa vurma suçlarından biriyle mahkûm olanlar siyasi partilere üye olamazlar (m. 11/2). Bunun dışında Kanunun 11'inci maddesinde siyasi partilere üye olamayacak kişiler arasında şunlar da bulunmaktadır:

- Kamu hizmetlerinden yasaklılar,

- Taksirli suçlar dışında 5 yıl ağır hapis veya 5 yıl ve daha fazla hapis cezasına hüküm giymiş olanlar,

- Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının birinci babında yazılı suçlardan veya bu suçların işlenmesini aleni olarak tahrik etme suçundan hüküm giymiş olanlar,

- Terör eyleminden hüküm giymiş olanlar.

Hiç kimse, aynı anda birden fazla siyasi partinin üyesi olamaz. Aksi bir durumda, o kişinin üyelik sıfatı bu siyasi partilerin tamamında birden sona ermiş sayılır (2820 sayılı Kanun m. 6/2). Hiç kimse, bir siyasi partinin birden fazla teşkilat birimine üye olarak kaydolamaz. Aksi halde son kayıt tarihinden önce yapılmış olan üyelik kayıtları geçersiz kabul edilecektir (2820 sayılı Kanun m. 6/3).

2.4.3.3. Siyasi Partilerin Gelirleri ve Mali Denetimi

Anayasaya göre, siyasi partilerin ticari faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmış, gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gerektiği ve bu kuralın kanunla düzenleneceği belirtilmiştir (m. 69/2-3). 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda da siyasi partilerin gelirleri tek tek sayılmıştır (m. 61)¹⁴.

Anayasada, siyasi partilere, devlet tarafından, yeterli düzeyde ve hakça malî yardım yapılacağı ve bu yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esasların kanunla düzenleneceği belirtilmektedir (m. 68/son). 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununa göre: “Yüksek Seçim Kurulunca son milletvekili genel seçimlerine katılma hakkı tanınan ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun

¹⁴ Siyasi partiler aşağıda belirtilen gelirleri elde edebilirler:

- a) Parti üyelerinden alınacak giriş aidatı ile üyelik aidatı,
- b) Partili milletvekillerinden alınacak milletvekilliği aidatı,
- c) Milletvekili, belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adaylarından alınacak özel aidat,
- d) Parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanacak gelirler,
- e) Parti yayınlarının satış bedelleri,
- f) Üye kimlik kartlarının ve parti defter, makbuz ve kağıtlarının sağlanması karşılığında alınacak paralar,
- g) Partice tertiplenen balo, eğlence ve konser faaliyetlerinden sağlanacak gelirler,
- h) Parti mal varlığından elde edilecek gelirler,
- i) Bağışlar,
- j) Devletçe yapılan yardımlar.

33'üncü maddesindeki genel barajı aşmış bulunan siyasi partilere her yıl Hazine'den ödenmek üzere o yılki genel bütçe gelirleri "(B) Cetveli" toplamının beşbinde ikisi oranında ödenek mali yıl için konur." Şeklinde bir düzenleme yer almaktadır (Ek m. 1). Yine aynı maddede, milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %3'ünden fazlasını alan siyasi partilere de devlet yardımı yapılacağı belirtilmektedir.

Siyasi Partiler Kanununda gerçek ve tüzel kişilerin her birinin, herhangi bir siyasi partiye aynı yıl içinde iki milyar liradan fazla değerde aynı veya nakdi bağışta bulunması veya yayınları kullandırması yasaklanmıştır (m. 66/2). Ayrıca Anayasada, yabancı devletlerden, uluslararası kurum ve kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partilerin temelli kapatılacağı belirtilmektedir (m. 69/10).

Siyasi partilerin mali denetimleri ise Sayıştay tarafından değil, Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır (Gözler, 2014: 162). Anayasa Mahkemesince siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun tespiti, bu hususun denetim yöntemleri ve aykırılık durumunda uygulanacak yaptırımlar kanunda düzenlenmektedir. Anayasa Mahkemesi, bu denetim görevini yerine getirirken Sayıştay'dan yardım alır. Anayasa Mahkemesinin bu denetim sonunda vereceği kararlar kesindir (AY m. 69/3). Siyasi partilerin mali denetiminin yaptırımı, kanuna aykırı olan gelirler ve giderlerin Hazineye aktarılmasıdır (Gözler, 2014: 163).

2.4.3.4. Siyasi Partilere Getirilen Yasaklamalar

Siyasi partilerin faaliyetlerini serbest bir şekilde yapabilmeleri kural olmakla birlikte; Anayasa, bu kuralı istisnasız olarak kabul etmemiştir. Anayasa'da siyasi parti faaliyetlerine bazı sınırlamalar getirmiştir (Özbudun, 2013: 93). Bu konudaki düzenlemeler Anayasa'nın 68'inci ve 69'uncu maddelerinin yanında; 22.4.1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'dur.

Anayasaya göre: Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve lâik Cumhuriyet

ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez (m. 68/4).

Siyasi Partiler Kanunu'nda da, siyasi partilerin Anayasanın başlangıç kısmında belirtilen esaslarını değiştirme amacını güdemeyecekleri veya bu amaca yönelik faaliyette bulunamayacakları, başkalarını bu yola tahrik edemeyecekleri belirtilmektedir (m. 78). Yine aynı Kanunda, siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyetinin dayandığı devletin tekliği (üniter yapı) ilkesini değiştirmeyi amaçlayacakları ve bu doğrultuda faaliyette bulunamayacakları ifade edilmektedir (m. 80).

Anayasada siyasi partilerin ticari faaliyetlere girişemeyecekleri de belirtilmektedir (m. 68/2). Yine Anayasada yabancı devletlerden, uluslar arası kurum ve kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partilerin temelli olarak kapatılacağı düzenlenmektedir (m. 68/10).

2.4.3.5. Siyasi Partilerin Kapatılması ve Devlet Yardımından Mahrum Bırakılması

Anayasaya göre, siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesinde görüşülür ve kesin karara bağlanır (m. 69/4). Demokrasilerde çok önemli bir yeri ve işlevi olan siyasi partilerin Anayasalarda düzenlenmesinin ve kapatılmalarıyla ilgili davaların yüksek mahkemelerde (Anayasa Mahkemesi) görülmelerinin en temel sebebi siyasi partilere güvence sağlamaktır (Turhan, 2002: 131).

Siyasi partilerin kapatılması veya duruma göre devlet yardımından kısmen veya tamamen mahrum bırakılması için şu şartlardan biri veya birkaçının gerçekleşmiş olması gereklidir:

- Siyasi partinin tüzüğü ve programının Anayasanın 68/4 hükümlerine aykırı olması,

- Siyasi partinin yabancı devletlerden, uluslar arası kurum ve kuruluşlardan veya Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alması (AY m. 69/10).

- Siyasi partinin AY m. 68/4 hükümlerine aykırı eylemlerde bulunması ve onun bu nitelikteki eylemleri işlediğinin bir odak haline geldiğinin yine Anayasa Mahkemesi tarafından tespit edilmesi (AY m. 6)¹⁵.

Siyasi partilerin kapatılmasındaki usul, Siyasi Partiler Kanununda gösterilmiştir. Kanuna göre siyasi partilerin kapatılması, Anayasada yazılı sebeplerle Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından bir siyasi partinin kapatılması davasının açılması; re'sen, Bakanlar Kurulu kararı üzerine Adalet Bakanının talebiyle veya bir siyasi partinin talebi üzerine olur (m. 100).

Ancak, bir siyasi partinin Cumhuriyet Başsavcılığı'ndan dava açılmasını talep edebilmesi için; bu siyasi partinin son milletvekili genel seçimlerine katılmış olması, TBMM'de grubu olması, ilk büyük kongresini yapmış olması, partinin merkez karar ve yönetim kurulunun üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu ile dava açılmasının istenmesi yolunda karar alınmış bulunması ve istemin parti adına parti genel başkanı tarafından Cumhuriyet Başsavcılığına yazılı olarak yapılmış olması gerekmektedir (Atar, 2013: 83).

Adalet Bakanının veya siyasi partinin, bir siyasi partinin kapatılması davası açması talebi üzerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı yeterli delil bulunmadığı kanısına vararak dava açmaması durumunda, bu kararını yazılı olarak talepte bulunanlara iletir. Bu durumda, Adalet Bakanı veya siyasi parti bu bildirimin

¹⁵ Bir siyasi partinin, AY m. 68/4'de sayılan nitelikteki fiilleri o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca örtülü olarak veya açıkça benimsendiği yahut bu fiillerin doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği durumlarda, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır (AY m. 69/6).

kendilerine tebliğinden itibaren 30 gün içinde Siyasi Partilerle ilgili Yasakları İnceleme Kuruluna¹⁶ yazıyla itirazda bulunabilir (Atar, 2013: 83).

Dava Anayasa Mahkemesinde görülür. Siyasi partilere ilişkin dava ve başvurulara, Genel Kurulca bakılır (AY m. 149/2). Siyasi partilerin kapatılmasına veya devlet yardımından mahrum bırakılmasına karar verilebilmesi için toplantıya katılan üyelerin üçte iki oy çoğunluğu şarttır (m. 149/3).

Siyasi partinin kapatılması ile partinin kuruluşu ile başlayan anayasal teminat ve koruma da sona ermektedir (Özcan ve Yanık, 2011: 187). Anayasa Mahkemesi, siyasi partinin temelli kapatılması yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre partinin almakta olduğu son yıllık Devlet yardımı miktarının kısmen veya tamamen kesilmesine, yardımın tamamı ödenmişse aynı miktarın Hazineye iadesine karar verebilir (Siyasi Partiler Kanunu m. 101/2).

Temelli kapatılan bir siyasi parti bir başka isim altında kurulamaz (AY m. 69/8). Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına söylem veya eylemleriyle sebep olan kurucuları dâhil tüm üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatma kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka siyasi partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar (AY m. 69/9).

2.4.4. Kamu Hizmetine Girme Hakkı

Her Türk vatandaşı kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği nitelikler dışında hiçbir şart gözetilmeyeceği Anayasa'da açıkça belirtilmektedir (m. 70/2).

Kamu hizmeti kavramının içeriği ve tanımı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Doktrinde Ramazan Çağlayan tarafından yapılan kamu hizmeti

¹⁶ Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin isteklerin, Cumhuriyet Başsavcılığınca reddi halinde, yapılan itirazları incelemek üzere Siyasi Partilerle İlgili Yasakları İnceleme Kurulu kurulmuştur (Siyasi Partiler Kanunu m. 99/1).

tanımı şöyledir: “*Toplumun ortak, genel, sürekli bir ihtiyacının kamu tüzel kişilerince karşılanması*”dır (Çağlayan, 2014: 239).

Anayasa Mahkemesi “kamu hizmeti” kavramını şöyle açıklamaktadır: “...*Kamu hizmeti, devlet ya da diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimleri altında, genel ve ortak gereksinimleri karşılamak, kamu yararı ya da çıkarını sağlamak için yapılan ve topluma sunulmuş bulunan sürekli ve düzenli etkinliklerdir...*” (E.N. 1994/43, K.N. 1994/42-2, K.T. 9.12.1994).

14.7.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda, kamu hizmetlerinin; memurlar, sözleşmeli personel, geçici personel ve işçiler eliyle görüleceği belirtilmektedir (m. 4). Kamuda çalışan bu dört meslek grubuna genel olarak kamu görevlisi denilmektedir. Kamu görevlisi, kamu tüzel kişilerinde kamu hukuku ile çalışan ve bu işi meslek olarak yürüten kişiye denir (Çağlayan, 2014: 300).

Kamu personeli alımında kariyer, sınıflandırma ve liyakat ilkesi kamu hizmetine girme ve yükselmedeki temel ilkelerdir (Küçük, 2013: 282). Bu konudaki ayrıntılı düzenlemeler, Devlet Memurları Kanunu’nda yer almaktadır. Kanun’un “Devlet memurluğuna alınma” başlıklı üçüncü kısmında (m. 46-57) memurluğa alınma şartları ve usulü düzenlenmektedir.

Anayasada kamu hizmetine alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir şart aranmayacağı açıkça belirtilmektedir (m. 70/2). Peki görevin gerektirdiği nitelikler nelerdir? Anayasanın bu hükmü Devlet Memurları Kanununun “İlkeler” başlıklı 3’üncü maddesiyle birlikte yorumlandığında daha kolay anlaşılacaktır. Kanuna göre: Devlet, kamu hizmeti görevlilerini ve bu görevlerde çalışan personeli görevlerin gerektirdiği niteliklere ve mesleklere göre sınıflara ayırır. Devlet, kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandırmak ve bu sistemi eşit imkânlarla uygulamak durumundadır (m. 3) (Sezer, 2003:159).

Liyakat ilkesi uyarınca, ayırım gözetilmeksizin tüm vatandaşlara eşit bir şekilde kamu hizmetlerine girme imkânı tanındıktan sonra temel ölçüt, kişilerin yeteneği, bilgisi, nitelikleri olmalı, bunların ölçme ve değerlendirmesi de herkesin eşit koşullarda katıldığı objektif sınavlara dayanmalıdır (Uz, 2011: 77).

2.4.5. Mal Bildiriminde Bulunma

Kamu hizmetine girenlerin mal beyanında (bildirimi) bulunmaları ve bu beyanın tekrarlanma süreleri kanunla düzenlenir. Yasama ve yürütme organlarında görev alanlar, bu kuralın dışında tutulamazlar (AY m. 71). 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda da, memurların kendilerine, eşlerine ve velayetleri altındaki çocuklarına ait taşınır ve taşınmaz malları, alacakları ve borçları hakkında mal bildiriminde bulunmaları öngörülmüştür (m. 14). Bu tür düzenlemelerin getiriliş amacı, kamuda çalışanların haksız mal edinmelerinin, rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçmektir (Küçük, 2013: 282).

Bu kapsamda, 19.4.1990 tarih ve 3628 sayılı Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu çıkarılmıştır. Kanun tüm kamu görevlilerini kapsamaktadır (Çağlayan, 2014: 325). Mal bildiriminde bulunacak olanlar, bildirimin konusu, süresi, yenilenmesi, gizliliği ve bildirimde bulunulmaması durumunda uygulanacak yaptırımlar kanunda düzenlenmektedir.

Bürokraside yolsuzluk ve yozlaşmayı önleyebilmek, adalet, eşitlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine dayalı bir kültürel altyapının kamuda kurumsallaştırılması ile mümkündür. Bunun gerçekleştirilebilmesi ise, etik ilkelere bağlı, kamu yararını her şeyin üstünde tutan kamu görevlileri ve politikacıların varlığına bağlıdır. Nitekim yolsuzlukların önüne geçebilmek, iş başındaki görevlilerin ahlaki bakımdan son derece yüksek donanımlı olmasıyla mümkündür (Uğur, 2008: 290). İyi insanlara iyi kanunlar ve iyi kanunlara iyi insanlar destek olmadıkça yolsuzluklar var olmaya devam edecektir. Ancak iyi kamu görevlileri olmanın yolu da eğitimden geçmektedir (Özsemerci, 2003: 57).

2.4.6. Vatan Hizmeti

Anayasaya göre vatan hizmeti, her Türk vatandaşının hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenmektedir (m. 72).

Anayasa’da “vatan hizmeti” sadece silahlı kuvvetlerde yerine getirilebilecek bir hizmet olarak düzenlenmemiştir. Anayasadaki düzenlemeye göre, vatan hizmeti kamu kesiminde de yerine getirilebilir ve yerine getirilecek yer ve hizmetin niteliği ile hangi hallerde hizmetin yerine getirilmiş sayılacağını belirlemek kanun koyucuya bırakılmıştır (Sevinç, 2006: 304).

Kimlerin bu hizmetten muaf tutulduğu, muaf olmayanların ise hangi şartlar altında askerlik yapacakları 21.6.1927 tarih ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu’nda düzenlenmektedir.

Son yıllarda oldukça popüler olan bir tartışma da vicdani rettir. Vicdani ret, kişinin din ve inancının zorunlu gereklerini yerine getirmek maksadıyla kanuni bir yükümlülük olan askerlik hizmetinden kaçınmasıdır (Demir, 2011: 244). Türkiye’de şu an vicdani ret uygulaması yoktur. Ancak bazı vatandaşlar tarafından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde dava açılmaktadır ve taraf devlet Türkiye haksız bulunarak, aleyhine tazminata hükmedilmektedir (Enver Aydemir v. Türkiye Davası (Başvuru No: 26012/11)).

2.4.7. Vergi Ödevi

2.4.7.1. Genel Olarak

Anayasada “*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür*” denilmektedir (m. 73/1). Vergi en genel anlatımla, başta devlet olmak üzere, vergilendirme yetkisine sahip kurum ve kuruluşların kamu harcamalarına kaynak tahsis etmek maksadıyla, ödeme gücü olanlardan, bu güçleriyle orantılı bir şekilde aldıkları zorunlu, karşılıksız ve nihai parasal ödemelerdir (Şenyüz vd., 2013: 72). O halde, verginin bir haktan ziyade ödev

olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten Anayasa’da madde başlığında da “Vergi Ödevi” ibaresi kullanılmaktadır.

Vergi yükünün dengeli ve adaletli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır (AY m. 73/2). Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır (AY m.73/3). Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapma yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir (AY m. 73/4).

Yukarıdaki Anayasal düzenlemelere göre, devletin vergilendirme yetkisi belirli ilkelere göre kullanılmalıdır. Bu ilkeleri şöyle sıralayabiliriz: Kanunilik, genellik, eşitlik ve ölçülülük.

2.4.7.2. 1982 Anayasasına Göre Vergilendirme İlkeleri

2.4.7.2.1. Kanunilik İlkesi

Latince “*nullum tributum sine lege*” (kanunsuz vergi olmaz) şeklinde ifade edilen kural, günümüzde evrensel bir ilke haline gelmiştir. Vergiyle ilgili her türlü düzenlemeler kanunlarda yazılı olmalıdır (Bilici, 2013: 36).

Vergi ilişkisinin eşit olan taraflar arasındaki ilişkiler gibi yatay bir ilişki olmayıp; dikey bir ilişki olması ve bu ilişkide yükümlülükleri belirleme yetkisinin, egemenliği kullanan organlardan sadece yasama organına verilmiş olması, verginin kanuniliği ilkesini doğurmuştur. Bu ilkenin zorunlu bir sonucu olarak, kanun koyucu dışında egemenliği kullanan hiçbir organ vergi koyma, değiştirme ve kaldırma yetkilerine sahip olamaz (Erkin, 2012: 242).

Anayasaya göre vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır (m.73/3). Bu kurala göre, vergilendirmede kanunilik ilkesinin benimsendiği açıktır. Ancak maddenin devam eden fıkrasında bu kuralın (ilkenin) istisnası da belirtilmiştir. Buna göre: Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin

hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir (AY m. 73/4). Anayasanın verdiği bu yetkiye dayanarak, Bakanlar Kurulu çeşitli kanunlarda kendisine verilen yetkiyi kullanmaktadır. Örneğin, Katma Değer Vergisi Kanununun 28'inci maddesi uyarınca %10 olarak belirlenen KDV'yi Bakanlar Kurulu %1'e kadar indirmeye ve dört katına kadar çıkarmaya yetkili kılınmıştır (Bilici, 2013: 36).

2.4.7.2.2. Genellik İlkesi

Vergilendirmede genellik ilkesi, toplumdaki herkesin mali gücüne göre vergi yükümlüsü olmasını gerektirir (Öncel vd., 2010: 40). Anayasada yer alan “hukuk devleti” ve “kanun önünde eşitlik” ilkesi gibi ilkelerin uzantısı olan genellik ilkesi, özellikle hak ve hürriyetlerin tanınması ve yükümlülüklerin konulmasında uyulması gereken genel bir ilkedir (Erkin, 2012: 243).

Bu ilke uyarınca vergi kanunlarının genel nitelikte olması gerekir. Başka bir ifadeyle, bu kanunlar sadece şekli anlamda kanun değil; aynı zamanda maddi anlamda da kanun özelliklerini taşımalıdır (Öncel vd., 2010: 40)¹⁷.

Anayasa Mahkemesi vergilendirmede genellik ilkesinin önemini daha önce vermiş olduğu bir kararında şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Anayasa'nın 73. maddesine göre; herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. ..Vergide genellik ve eşitlik ilkeleri geleneksel vergi adaleti ilkeleridir. Vergide genellik ilkesi, fark gözetilmeksizin herkesin elde ettiği gelir, servet ve harcamalar üzerinden vergi ödemesini amaçlar.*” (E.N. 2003/73, K.N. 2005/23, K.T. 7.10.2005).

2.4.7.2.3. Eşitlik İlkesi

Vergilendirmede genellik ilkesi, eşitlik ilkesinin bir önkoşuludur. Vergilendirmede eşitlik ilkesi yatay adalet-dikey adalet ayrımı içinde

¹⁷ Şekli ve maddi anlamda kanun ayrımı devletin fonksiyonlarını ve bu fonksiyonların ifa aracı olan hukuki işlemleri, bu işlemleri yapan organa ve yapılış şekillerine göre ayırmaktadır (Özbudun, 2013: 190).

incelenmektedir. Buna göre, benzer durumda olanlardan eşit oranda; farklı durumda olanlardan farklılıkları ölçüsünde farklı oranda vergi alınmalıdır (Öncel vd., 2010: 41).

Anayasada düzenlenen “kanun önünde eşitlik” ilkesi (m. 10), vergi açısından da geçerlidir (Bilici, 2013: 35).

Yasama organı, ekonomik, sosyal, kültürel ve sağlık politikaları ile vergi tekniğine ilişkin kolaylaştırıcı nedenlerle eşitlik ilkesine birtakım istisnalar getirebilir. Bu istisnalar, Anayasanın diğer kurallarına dayanıyorsa eşitlik ilkesinden sapmalar geçerli sayılabilir (Öncel vd., 2010: 41).

2.4.7.2.4. Ölçülülük İlkesi

Vergi ve vergilendirmeye ilgili belirliliğin sağlanması, verginin esaslı unsurlarının ilgili düzenleyici işlemlerde gösterilmesini gerektirir. Geleneksel anlamda vergilendirmede belirlilik ilkesi, verginin konusunun, vergilerin miktarlarının, tarh ve tahsil zamanları ve şekillerinin gerek idare, gerek kişiler (vergi yükümlüleri) tarafından bilinmesini; yani belirli ve kesin olmasını ifade eder (Erkin, 2012: 241).

Ölçülülük ilkesi uyarınca da, devletin özellikle vergi oranları, gecikme faizi oranları gibi yük getiren konularda aşırılığa kaçmaması gerekir (Bilici, 2013: 35).

2.4.8. Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı

2.4.8.1. Dilekçe Hakkı

İnsanların, yönetime karşı dilek ve önerilerini, istek ve şikâyetlerini sunma gereksinimi, doğasının ve aynı zamanda sosyal bir varlık oluşunun kaçınılmaz bir sonucudur. İnsanlar, tek başlarına veya toplu olarak, sözlü veya yazılı çeşitli araçlardan faydalanarak bu amaçlarına ulaşmak isterler (Anayurt, 2011-2002: 95).

Dilekçe hakkı, kişilerin kendileriyle veya kamusal iş ve işlemlerle ilgili olarak, tek başlarına yahut topluca yargı dışında kalan devlet organlarına,

problemlerini, sorunlarını, şikâyetlerini, uğradıkları haksızlıkları ileterek çözüm bulmalarını istemelerinden ibaret bir insan hakkıdır (Küçük, 2013: 283).

Anayasa’da da, vatandaşların ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancıların kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahip oldukları belirtilmektedir (m. 74/1). Başvuruların sonucu, gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir (m. 74/2). Bu kapsamda 1.11.1984 tarih ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun çıkarılmıştır.

Kanunda; kimlerin dilekçe hakkından faydalanabileceği (m. 3), dilekçenin nasıl hazırlanacağı ve dilekçede bulunması zorunlu şartlar (m. 4), incelenemeyecek dilekçeler (m. 6) ile dilekçenin incelenmesi ve sonucunun bildirilmesi (m. 7) düzenlenmektedir.

2.4.8.2. Bilgi Edinme Hakkı

En basit anlatımla, devletin elinde bulunan her türlü resmi veriye erişim hakkı olarak tanımlanan (Soykan, 2007: 65) bilgi edinme hakkı, Türkiye’de ilk defa anayasal düzeyde 1982 Anayasasında 2010 yılında yapılan değişiklikle tanınmıştır. Ancak kanuni olarak düzenlenişi, 9.10.2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununa dayanmaktadır. Bu Kanunun amacı; *“demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir”* olarak belirtilmiştir (m. 1).

Genel ifadeyle idarenin elindeki bilgilere ulaşabilme hakkı olarak ifade edilen bilgi edinme hakkı, günümüzde bünyesinde temel hak ve hürriyetleri barındıran ve vatandaşlar için en önemli yönetime katılma araçlarından biri olmuştur (Aras ve Altınok, 2009: 107). Bilgi edinme hakkı insan hakları kavramının oluşumunda üçüncü evreyi oluşturmaktadır. Yani siyasi, medeni, ekonomik ve sosyal haklar ve

özgürlüklerden sonra ortaya çıkmış henüz yeni bir haktır. Yani üçüncü kuşak haklardandır (Eken, 1995-1996: 63).

Vatandaşlar ve Türkiye'de ikamet eden yabancılar ile Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişiler bu haktan faydalanabilir. Ancak Türkiye'de ikamet eden yabancılar ile Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişiler, isteyecekleri bilgi kendileriyle veya faaliyet alanlarıyla ilgili olmak kaydıyla ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde bu haktan faydalanabilecektir (Kanun m. 4/1).

Bilgi edinme hakkının kullanım usulü 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununda ayrıntılı bir şekilde düzenlenmektedir. Kanunda; başvuru usulü (m. 6), istenilecek bilgi veya belgenin niteliği (m. 7), bilgi veya belgelere erişim usulü (m. 10-11), başvuruların cevaplandırılması (m. 12), itiraz (m. 13) gibi konuyla ilgili tüm hususlar düzenlenmektedir.

2.4.8.3. Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı

Kamu denetçiliği, yaygın adıyla ombudsmanlık kurumu, çeşitli idari birimlerce kendi işlerine ilişkin işlemler hakkında halkın şikâyetlerini götürdüğü özel bir büro ya da özel bir memuru ifade etmektedir (Çağlayan, 2014: 659).

Kamu denetçiliği kurumu, 1982 Anayasası'nda 2010 yılında 5982 sayılı Kanunla yapılan değişikliklerle Türk hukukuna girmiştir. Bu kapsamda 14.6.2012 tarih ve 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu çıkarılmıştır.

Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir (Kanun m. 5). Burada üzerinde durmak istediğimiz husus; kurumun idarenin eylem ve işlemlerinin yanı sıra tutum ve davranışlarını da incelemeye yetkili olmasıdır. Ayrıca kurum, incelemelerinde hukuka uygunluk denetiminin yanı sıra hakkaniyete uygunluk denetimi de yapmaktadır. Buna göre, kurumun yetki alanının oldukça geniş tutulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu görevleri yerine getirmek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliğini haiz, özel bütçeli ve merkezi Ankara’da bulunan Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuştur (Kanun m. 4/1). Kurumda, bir Başdenetçi¹⁸ ve beş denetçi ile Genel Sekreter ve diğer personel görev yapar (Kanun m. 4/3).

Kamu Başdenetçisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki ve üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan aday seçilmiş olur (AY m. 74/6).

Kamu Denetçiliği Kurumu ile idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak üzere TBMM’ye bağlı kamu tüzel kişiliğini haiz özel bütçeli Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuş olup, 29.3.2013 tarihi itibarıyla şikâyet başvuruları alınmaya başlanmıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu, Resmi İnternet Sitesi¹⁹).

¹⁸ Kamu denetçisi için “ombudsman”, “kamu hakemi”, “halkın sözcüsü”, “halkın avukatı” gibi çeşitli terimler de kullanılmaktadır (Küçük, 2013: 283).

¹⁹ http://www.ombudsman.gov.tr/custom_page-346-hakkimizda.html (Erişim Tarihi: 14.9.2016).

SONUÇ

George Jellinek'in yaptığı sınıflandırmaya göre aktif statü olarak adlandırılan, 1982 Anayasasının sistematğinde “siyasi haklar ve ödevler” olarak kategorize edilen haklar, kuşak sınıflandırmasında birinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. Birinci kuşak haklar, ilk olarak 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile 1770'li yıllarda kabul edilen Amerikan İnsan Hakları Bildirgeleriyle tanınmıştır. Ancak bu hakların gelişimi yaklaşık 250 yıldır da devam etmektedir. Örneğin siyasi haklar arasında yer alan kamu denetçiliğine başvurma hakkı, 20'inci yüzyılda gelişim göstermiş ve İsveç'te ombusmanlık kurumu olarak doğup farklı Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bu kurumun Türkiye'ye gelişi ise ancak 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile olmuştur.

Osmanlı ve Türk anayasal tarihine bakıldığında, ilk Türk Anayasası olarak kabul edilen 1876 tarihli Kanun-u Esasi'de siyasi hak ve ödevlere ilişkin oldukça geniş düzenlemelere rastlamaktayız. Anayasanın ilk halinde yer alan devlet memurluğu, vergilerin kanuniliği gibi düzenlemelerin yanı sıra Anayasa'da 1909 yılında yapılan değişiklikle siyasi partilerle ilgili düzenlemeler de getirilmiştir. Bir geçiş dönemi Anayasası olan 1921 Anayasasında temel hak ve hürriyetlerle ilgili bir düzenleme bulunmayıp; bu konudaki düzenlemelerde Kanun-u Esasi referans gösterilmiştir. Cumhuriyet dönemi anayasalarından 1924 Anayasasında ise, siyasi hak ve ödevlerle ilgili düzenlemeler daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sınırlı oy ilkesinden genel oya geçiş 1934 yılında bu Anayasada yapılan değişiklikle olmuştur. 1961 Anayasası ise öncekilerden farklı olarak temel hak ve hürriyetleri Jellinek'in sınıflandırması temel alınarak farklı bölümler halinde ve üç kategoride düzenlemiştir: “Kişinin hakları ve ödevleri”, “Sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” ve “Siyasi haklar ve ödevler”. 1982 Anayasası da aynı sistematığı benimsemiştir.

1982 Anayasasının ilk halinde siyasi haklarla ilgili, asli kurucu iktidarın hürriyetçi bir yaklaşımdan daha ziyade koruyucu ve düzen üzerinde baskı kurulmasına müsait bir demokrasi anlayışından hareket ettiği görülmektedir. Ancak gerek 1995 yılında gerekse de 2001 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri sonrası, özellikle siyasi partilerle ilgili düzenlemelerde daha demokratik bir anlayışa

dönüldüğü söylenebilir. 1982 Anayasasında 2010 yılında yapılan değişiklik ise siyasal haklar bakımından iki farklı yenilik getirmiştir: Bilgi edinme hakkı ve kamu denetçisine başvuru hakkı.

Siyasi haklar bakımından düzenlemeleri daha çok kanunlara bırakan 1982 Anayasası bu kapsamda tam bir çerçeve anayasadır. Ancak aynı durum, kişinin hakları ve ödevleri ile sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümleri için geçerli değildir. Zira bu bölümde düzenlenen temel hak ve hürriyetlerden bir kısmı insan haklarıyla ilgili uluslararası temel metinlerde de bulunmaktadır. Bunlar için elbette bir eleştirimiz yoktur. Ancak bazı hak ve hürriyetlerin (bunlara örnek vermek gerekirse: Bilim ve sanat hürriyeti (m. 27), Kamu tüzelkişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı (m. 31), Düzeltme ve cevap hakkı (m. 32), İspat hakkı (m. 39).) anayasa gibi en üst hukuki normda düzenlenmesini oldukça garipsemekteyiz. Karşılaştırmalı hukuktaki demokratik anayasalarda temel kişi hak ve hürriyetleri güvence altında alınmakla yetinilmektedir. Çünkü garanti altına alınan hak ve hürriyetlerin uzantıları niteliğinde olan haklar da koruma altındadır.

KAYNAKÇA

- Akad, Mehmet ve Vural Dinçkol, Bihterin (2013). *Genel Kamu Hukuku* (7. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Akad, Mehmed ve Dinçkol, Abdullah (2007). *1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi Kararları*, İstanbul: Der Yayınları.
- Aliefendioğlu, Yılmaz (2002). 2001 Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Getirdiği Yeni Boyut. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 19, 141-176.
- Aliefendioğlu, Yılmaz (1992). Temel Hak ve Özgürlükler Açısından Anayasa Yargısı. *Amme İdaresi Dergisi*, 24 (3), 27-46.
- Anayurt, Ömer (2001-2002). 1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Kanuna Göre Dilekçe Hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*, 23-24, 95-128.
- Aras, Zeliha ve Altınok, Emre Baturay (2009). Türkiye’de Bilgi Edinme Hakkı ve Uygulama Sorunları. *Ankara Barosu Dergisi*, 67 (1), 107-112.
- Atar, Yavuz (2013). *Türk Anayasa Hukuku* (8. Baskı). Konya: Mimoza Yayınları.
- Atasoy, Ömer Adil (2002). Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Yeni Bir Kavram: Ölçülülük İlkesi ve Yasa Uygulayıcılar Açısından Uyma Zorunluluğu. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 19, 123-139.
- Bilici, Nurettin (2013). *Vergi Hukuku* (31. Baskı). Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Bilir, Faruk (2012). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yargılama Yetkisi* (2. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Bilgin, Beyza (2000). Türkiye’de Din ve Laiklik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (1), 41-58.

- Buran, Hasan (2005). *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi nerisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- alayan, Ramazan (2014). *İdare Hukuku Dersleri* (2. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Demir, Hande Seher (2011). Vicdani Ret Hakkı. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 241-283.
- Deryal, Yahya (2008). *Hukukun Temel Kavramları (Hukuka Giriş)* (6. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Doğın, Vahit (2010). *Türk Vatandaşlık Hukuku* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Eken, Musa (1995-1996). Bilgi Edinme Hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*, 17-18, 61-75.
- Erdoğan, Mustafa (2011). *Anayasa Hukuku* (7. Baskı). Ankara: Orion Kitabevi.
- Erdoğan, Mustafa (2013). *Anayasal Demokrasi* (10. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erkin, Gözde (2012). Vergilendirme Yetkisinin Tabi Olduğu Anayasal İlkeler. *Ankara Barosu Dergisi*, (2), 237-249.
- Gören, Zafer (2006). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Gören, Zafer (2007). Temel Hakların Sınırlanması- Sınırlamanın Sınırları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), 39-59.
- Gözler, Kemal (2014). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri* (16. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözübüyük, Şeref (2013). *Anayasa Hukuku* (19. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güriz, Adnan (1965-1966). İrade Hürriyeti. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23 (1-4), 635-673.

İba, Şeref (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar* (2. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948).
<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

Kaboğlu, İbrahim Ö. (2013). *Özgürlükler Hukuku 1 İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş* (7. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

Kaboğlu, İbrahim Ö. (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar* (2. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi.

Kaboğlu, İbrahim Ö. (1991). “Dayanışma Hakları”nın Hukuksal Değeri: Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı?”, *İnsan Hakları Yıllığı*, (13), 37-48.

Kamu Denetçiliği Kurumu, Resmi İnternet Sitesi: <http://www.ombudsman.gov.tr>

Kapani, Münci (2013). *Kamu Hürriyetleri* (7. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.

Karamustafaoğlu, Tunçer (1970). *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 262 (Sevinç Matbaası).

Küçük, Adnan (2013). *Anayasa Hukuku* (3. Baskı). Ankara: Orion Kitabevi.

Küçük, Adnan (2012). Laikliğe İlişkin Tartışmalar ve İki Laiklik Modeli, *Türkiye'nin Siyasal ve Anayasal Rejimi*, Ankara: Orion Kitabevi, 365-418.

Memiş, Emin (2011). *Türkiye’de Anayasa Gelişimleri Eğrisi (1808-2011)* (6. Baskı), İstanbul: Filiz Kitabev.

Mumcu, Ahmet ve Küzeci, Elif (2012). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri (Kavramlar, Evrensel ve Ulusal Gelişimleri, Bugünkü Durumları)* (6. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.

Öncel, Mualla, Kumrulu, Ahmet ve Çağan, Nami (2010). *Vergi Hukuku* (19. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi.

Özbudun, Ergun (2013). *Türk Anayasa Hukuku* (14. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.

Özcan, Hüseyin ve Yanık, Murat (2011). *Siyasi Partiler Hukuku* (2. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.

Özer, Attila (2012). *Türk Anayasa Hukuku Türklerin Devlet Anlayışı ve Anayasal Yapılanma*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Özsemerci, Kemal (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Sayıştay Başkanlığı Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi: 27.

Sağlam, Fazıl (1982). *Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması ve Özü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 506. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/089.pdf>

Sencer, Muzaffer (1992). Hak ve Özgürlük Kavramı. *İnsan Hakları Yıllığı*, (14), 3-12.

Sevinç, Murat (2006). Türkiye’de ve Batı Demokrasilerinde Vicdani Ret, Zorunlu Askerlik ve Kamu Hizmeti Seçeneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61 (1), 297-322.

Sezer, Yasin (2003). Kamu Hizmetine Girme Hakkı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (3-4), 153-171.

Soykan, Cavidan (2007). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Bilgi Edinme Hakkı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56 (2), 63-74.

Şenyüz, Doğan, Yüce, Mehmet ve Gerçek, Adnan (2013). *Vergi Hukuku (Genel Hükümler)* (4. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.

- Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi (2013). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (13. Bası). İstanbul: Beta Yayınları.
- Teziç, Erdoğan (2013). *Anayasa Hukuku* (16. Bası). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tunç, Hasan, Bilir, Faruk ve Yavuz, Bülent (2014). *Türk Anayasa Hukuku* (5. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Turhan, Mehmet (2002). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 57 (3), 129-150.
- Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*. <http://www.tdk.gov.tr>
- Uğur, Hüsamettin (2008). 3628 Sayılı Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu'na Eleştirel Bir Bakış ve Çözüm Önerileri. *Türkiye Barolar Birliği Yayınları*, (76), 289-320.
- Uz, Abdullah (2011). Anayasal Bir Hak Olarak Kamu Hizmetine Girme Hakkı ve Liyakat İlkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 59-94.